

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 2.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2013

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Pannónia Print Kft.

Kultsár István és a *Hasznos Mulatságok* „köznépi dall”-ai (1818–1828)*

A XIX. század eleji Magyarországon új lendületet kapott a népköltészet iránti érdeklődés. Ez még nem a mai fogalmaink szerinti *folklorisztika* nézőpontját jelenti (e szakma még a világ más országaiban sem létezett). A népköltészet kifejezés ekkoriban igen tág kategória volt, hiszen – hazánkban és Nyugat-Európában egyaránt – idesorolták a folklorikus terjedésű szövegek összes típusát; a paraszti szájhagyomány mellett (azt gyakran megelőzve, máskor pedig éppen ahelyett) a *közköltészetet* is, tehát az írástudó rétegek népszerű, jórészt anonim, de néha szerzői eredetű, variánsokban élő szövegkincsét. A folklór-szövegek korabeli kutatói szinte mind irodalmár nézőpontból vizsgáldták; a későbbi folklorisztika alapkérdései (pl. hol és kitől gyűjtötték az adott szöveget, az adatközlő kitől, mikor és hol tanulta stb.) helyett számukra maga a szöveg, mindenekelőtt annak kultikus, például történeti, didaktikus vagy ideológiai szerepe volt fontos.

Révai Miklós 1782-ben a népköltészet és régebbi irodalom összegyűjtésére hívta fel a hazai közvéleményt Rát Mátyás Magyar Hírmondójában.¹ Bár a kezdeményezés nagy figyelemnek örvendett a magyar patrióta értelmiség körében, a lelkesedés ellenére sokak gyűjtő és értékmentő munkája kéziratban maradt. Pálóczi Horváth Ádám *Ó és új, mint-egy ötöd-félszáz énekek* (1813) című, kottás gyűjteményét csak a XIX. század utolsó harmadában „fedezték fel”. Jankovich Miklós tízkötetes antológiája, a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (XIX. század eleje) sok-sok kéziratot énekeskönyv és ponyva repertoárját egyesíti, ám máig kiadatlan – jóllehet ez a vállalkozás valóban eleget tett Révai felhívásának.² Az ilyen terjedelmű szövegtörzsek megjelentetésére már a XIX. század elején sem volt esély, s talán nem is voltak igazán korszerűek.

* Kutatásaimat az OTKA K 104758. sz. pályázata, valamint az MTA Bolyai János Ösztöndíja támogatja. Külön köszönetet mondok Hidvégi Violetta segítségéért.

1 Új kiadása: *Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok I*, szerk. Tüskés Gábor, mts. LENGYEL Réka, Bp., Kortárs, 2010 (Magyar Remekírók: Új folyam), 541–545, jegyzetek (HEGEDÜS Béla): 955–956.

2 *Népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar Néprajz, 5), 420.

A közköltészet és a paraszti folklór eközben mindenféle tudományos kontroll nélkül is élte saját életét saját értelmezői közösségeiben, amelyek néha csak érintőleges kapcsolatban voltak egymással. Szövegcsaládok születtek, tűntek el vagy alakultak át; a számtalan kéziratos gyűjtemény mellett a ponyvák, a kalendáriumok és a váci *Énekes Gyűjtemény* kiadásai (1799, 1801 [1823], 1803) segítettek egyes dalok országos elterjedését, sőt néha régi szövegek divatban maradását is. Szövegforrásaink tehát bőségesen akadnak az 1810-es évekből, csupán „reflektált” kiadásuk hiányzik.

Kultsár István (1760–1828) személyében kivételes adottságú és tájékozott-ságú mediátora akadt a magyar népköltészet és közköltészet ügyének. Színes egyéniségét aligha kell részletesen bemutatnunk. Életének fő mozzanatait csak azért idézzük fel itt, hogy láthatóvá váljék: milyen témakörök és kulturális folyamatok izgatták a jeles (bár néha kissé felszínes, sokoldalúságában csapongásra hajlamos) értelmiségit. A komáromi csizmadia fia hazai iskolákban pallérozta tudását, bencés szerzetesként, majd világi tanárként vállalt először kultúráközvetítő szerepköröket. Azt, hogy Kultsár kapcsolathálója már ifjúkorában igen erős és kiterjedt lehetett, Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* 1794-es szombathelyi kiadása jelzi. E formabontó gesztussal, a kényes, rebellis holdudvarú, Mikes enciklopédikus tudását közvetítő kötettel a közreadó önmagának is magasra tette a mércét, kortársai pedig jelentős várakozással tekintettek rá. Kultsár kétségkívül meg akart felelni ennek: három évtizeden át haláláig, 1828-ig a magyar kultúra szervezésének és népszerűsítésének egyik egyszemélyes központjaként dolgozott. 1806-tól Pesten élt, közel az új értelmiségi csoportokhoz és persze a divatokhoz. Rögvest megalapította első lapját, a Hazai Tudósításokat, amely két évvel később már külföldi híryananyagot is közölhetett, innentől Hazai ’s Külföldi Tudósítások címmel jelent meg heti két alkalommal. A szerkesztő más területeken is kipróbálta magát: 1813-tól csaknem két éven át a Rondellában működő pesti magyar színház igazgatójaként, halála előtt nem sokkal pedig az Akadémia egyik alapítójaként tette le névjegyét. Igazi lételeme azonban a tudósítás, a szervezés, a közvetítés volt, aminek csakhamar még egy folyóiratot szentelhetett: 1817 januárjától a Tudósítások melléklapjaként kiadta a Hasznos Mulatságokat, amely az alapító halála után is tovább működött, egészen 1842-ig, a főlap jogutódai pedig Nemzeti Újság, majd Nemzeti Politikai Hírlap címmel 1848-ig.³

3 Kultsár életművéből két nagyobb válogatás jelent meg, részletes életrajzi adalékokkal: *Hazai Tudósítások*, kiad. S. VARGA Katalin, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó); *KULTSÁR István, Tudósítások és Hasznos Mulatságok (Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Mulatságok cikkeiből)*, kiad. BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta, Kolozsvár, Kriterion, 2010 (Téka). Kultsár sokoldalú érdeklődéséről tanúskodik kötetünkben TARI Lujza tanulmánya is, amely egy kiragadott hangszertörténeti példa kapcsán világít rá a jeles szerkesztő zenei-ízléstörténeti koncepciójára.

Tanulmányomban egyrészt Kultsár népköltészeti gyűjtőfelhívásait vizsgálom a közköltészet nézőpontjából, másrészt ízelítőt adok a Hasznos Mulatságok (a továbbiakban: *HM*) hagyományközvetítő, sőt kanonizáló szerepéről. Számos későbbi feljegyzés és újabb kiadás ugyanis egyértelműen innen merített, a kéziratok énekeskönyvektől Toldy Ferencig és John Bowringig. A függelékben közreadom a Kultsár idejében (1818–1828) kiadott népdalokat, röviden összefoglalva e szövegcsaládok történetét.

Kultsár programításai és a folklórszövegek felfedezése

Kultsár felhívásai váratlan fordulatot hoztak a folklórszövegek felfedezésében, épp azért, mivel a lendületes szerkesztő az új, széles látókörű sajtóorgánumaiban közölte őket. E tárgyú rövid írásai a sok rokon vonás ellenére nem egymást ismétlik, inkább több irányból közelítik meg a témát – újságírói körültekintéssel, egyben a rutinos tanár retorikai eszköztárával. Kultsár változatos stílusban ragadta meg a tárgyat: a nemzeti kultúráért érvelő, tudós értelmiségi pátoszától a személyes impresszióig mindent megmozgatott, hogy népszerűsítse, országos ügygé tegye a tervet, amely, mint láthatjuk, igencsak szinkretikus.

1806-ban publikált első, kedvcsináló közleménye még teljesen Révai Miklós értékmentő szemléletét tükrözi. Hangsúlyozottan az írásos források, a régi költészet felkutatására biztat (nagyon hasonlóan, mint a váci Énekes Gyűjtemény 1803. évi anonim előszava vagy Csokonai):

Régi magyar énekek.

A' porban, és homályban heverő Írások fentartják Eleinknek jeles tetteiket, és elmefzűleményeiket. Bár tsak sokan megnézegetnék ezen vefzendő papirosokat, és közölnék a' Hazával ez ilyen világosságot érdemlő maradványokat. Elrongyollott darabon találtam minap ez Éneket:

AD NOTAM:

*Híres Toldi Miklós erős Vitéz vala,
Budán egy kapuban lógg még vas oldala.*

Nekem is volt egy Szeretőm néha napján,
Mikoron még Török sétált Buda dombján.
Ezren meg ezren imádták,
De meg nem tántoríthatták!

Ah, most talán ilyen kints,
Ez világon sohol nints!⁴

A lelkesedést láthatólag még nem az elmélyült filológiai érdeklődés mozgatja; a derék Kultsárnak sikerült egy olyan szöveget előkotornia a sok száz hasonló közül, amelynek sajnos egyelőre nem ismerjük változatait. A nótajelzésben idézett Toldi-parafrázis sem a XVI. századi Ilosvai Selymes Péter (még ekkor is közismert, ponyván sokszor kiadott) históriájából való. Gyanús, hogy a patinás történeti hivatkozások egy jó szándékú hamisítványt rejtenek. Erdélyi János ezt még máshogy gondolta, s mint értékes relikviát idézte a népköltészetéről írt tanulmányában (1847).⁵

Alig egy negyed évvel később, 1807. április 1-jén egy Gellért-hegyi sétájáról számol be Kultsár, amely ugyancsak beszédes közköltészeti adalékot tartogat:

Budáról.

Húsvét Hetfőn délután Sz. Gellérd hegyén vígan szokott tartatni az *Emaus*. Ez idén, mivel hideg szél vala, kevesebb számmal takarodott fel Buda's Pest, mint máskor: de tsak ugyan az efsztendei örömök szembetűnők voltak. A' víg kedvűek közül egy – a' mint észre vehettem – elidősödött deák, ifjúságának hajdani örömére emlékezvén, a' setét és tsendes estve haza mentében, nem mesterséges ugyan, de mégis kellemes hangzattal danolta:

„Piros rózsa boltozatok,
„Legyen Sírom alattatok!
„Úgy is, ha víg volt életem
„Azt tsak nektek köszönhetem.“

Egy-két ablakból tapsolának neki, de semmit nem szólt, hanem tovább tovább ballagván újra kezdte a' kedves Dalt. Tapsolának neki, mondám; mert ki nem hallgatja örömet az ártatlan, és szelíd éneklést? A' tsínosodás, mellyet annyi száradok alatt egézf Európában akadályozott a' *tudatlanság*, nálunk is inkább terjed. Óh Musák! Ti veletek Magyarúl kell nekünk beszélnünk, hogy több hafznotokat vehessük; és így minden bizonynal vígabb kedvűek lehessünk. [...]⁶

4 Hazai Tudósítások, 1806. II. félesztendő, 51. sz. (dec. 24.), 429. Kiadása: *Hazai Tudósítások...*, i. m., 47–48. A máshonnan nem ismert versnek Kultsár még egy szakaszát közli.

5 ERDÉLYI János, *Népköltészetünkről = Uó, Népdalok és mondák*, II, Pest, Emich, 1847, 399–400; a vers kiadása *uo.*, 394. sz.

6 Hazai Tudósítások, 1807. I. félesztendő, 26. sz. (ápr. 1.), 209–210. Kiadása: *uo.*, 48–49.

Itt is játékos párhuzam kínálkozik Csokonai programírásának (az *Anakreoni dalok* 1803-ban írt bevezetőjének) közismert motívumával. Kultsár éppenséggel nem a „danoló falusi leányt” és a „jámbor puttonost” hallgatja gyönyörködve, hanem a Gellért-hegy oldalában hazafelé ballagó öregdiákot, aki ráadásul Szentjóni Szabó László egyik közkézen forgó dalát énekelgeti.⁷ Nem profeszszionális énekes, de gyönyörúséget kelt környezetében, s Kultsárt máris a „csinosodás”, a nemzeti művelődés programjára inti ez a kedves, urbánus jelenet. Kicsit persze olyan ez, mintha a századfordulós Montmartre utcáira szűrődő dalokból akarnánk betekintést nyerni a francia kultúra egészébe. Kultsárnak irodalomszociológiai szempontból mégis tanulságos élménye volt ez a séta. Épp a szerkesztő úr figyelő tekintete érdekes: a színházbarát Kultsár egy „magas” irodalomba sorolt, szerzői alkotás közköltészeti működéséről, *performatív* lehetőségeiről tudósít.

A fenti előzmények még vegyes irodalmi értékmentésre utalnak: a hazai meglévő és vágyott dalköltészet programja összekapcsolódik a befogadói élményekkel. A népdalok felkutatására Kultsár jóval később, 1811-ben, a Hazai és Külföldi Tudósításokban (a továbbiakban: *HKT*) tett javaslatot, majd a *HM* hasábjain 1817–1818-ban újabb felhívásokat adott közre. A folyóiratok rugalmas lehetőséget biztosítottak a népdalok bemutatására, ami ekkor már évtizedes adóssága volt a hazai irodalmi közéletnek. A szövegpéldákkal kiegészített szerkesztői üzenet után néhány héttel a *HM* közölni kezdte különböző (név szerint nem jelölt) beküldők „köznapi dall”-ait, 1818-tól Kultsár ma is használt szavával „nép-dall”-nak nevezve őket. A szerkesztő halála (1828) után főként Rummy Károly György jeleskedett a dalok beküldésében, legalábbis ekkor kezdték név szerint megjelölni, hogy mely szöveggözlés származik tőle. 1832-ben például a *Kisütött a nap a síkra* kezdetű dalt: „Közli Prof. Rummy Károly, kinek több, mint kétszáz darabból álló gyűjteménye van”.⁸ Rummy kiterjedt kapcsolatairól és John Bowringgal folytatott közös munkájáról legújában Voigt Vilmos adott közre fontos tanulmányt;⁹ ennek alapján nem volna meglepő, ha Rummy kéziratát már Kultsár is átnézhetette volna.

Kultsár 1811-ben és 1817–1818-ban kiadott felhívásai (akárcsak 1782-ben Révai Miklóse) két szempontot hangsúlyoznak: az *anonimitást* és a *szóbeliséget*, pontosabban a művek énekelt voltát. Ekkoriban az anonimitás még nem idegen az irodalmi folyamatoktól. A szerzői alkotások terjedésében is gyakran találko-

7 Szentjóni Szabó László, *A' Sírhalom* = SZENTJÓNI SZABÓ László *Összes költeményei*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Balassi, 2001 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 6), 11. sz. A Kultsár idézte szövegváltozat az 1. és 2. szakasz részleteinek összevonásával jött létre, tehát folklorizálódott alakban hallhatta a verset.

8 *HM*, 1832. II. félesztendő, 361. RMKT XVIII/14, 144/VI. sz.

9 VOIGT Vilmos, *Rummy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 1, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 217–243.

zunk névtelenségbe burkolódzó variánsokkal; némelyikük a szerzői szövegen alapul, legfeljebb a címet cserélték fel saját, relevánsabb vagy általánosabb címmel, mások viszont anonim szövegek részleteivel kontaminálódtak, széttöredeztek és újraalakultak. A magyar dalköltészet feltárását és megmentését célzó felhívások ezért egyszerre vonatkoznak a régebbi poéták műveire és az anonim alkotásokra. Ebbe a koncepcióba voltaképp minden belefért a csak alkalmilag névtelen műköltői szövegektől a közköltészetig és a paraszti szájhagyományig. Az ide sorolt alkotások irodalomszociológiai helyzete hangsúlyosan kétpólusú: az egyik csoport a *legismertebb* szövegeket gyűjti egybe, míg a másik épp ellenkezőleg: a *feledésre ítélt*, eltűnőben lévő régebbi verseket (Jankovich Miklós esetében ez a XVII. századi közköltészetre is kiterjed). Az énekelhetőség érthető módon az orális terjedés legfőbb záloga volt, s lehetőséget nyújtott a különböző regiszterek közötti mozgásra – akár szövegromlás, „széténeklés” árán.

Kultsár első konkrét felhívása 1811. augusztus 7-én látott napvilágot a *HKT*-ban. Az apropót egy ismeretlen szerzőjű vers adta, amelyet állítólag a szerkesztőségbe küldött be valaki – ám lehet, hogy maga Kultsár írta (máshonnan nem ismerjük, historizáló vonásai a fent említett *Nekem is volt...* dalocskával rokonítják). Bár a vers maga is felér egy programírással, Kultsár előtte röviden összefoglalja álláspontját, amelynek motívumai visszatérnek a későbbi felhívásaiban:

Napokban érkezett kezünkhez a' következő Dal. Igen kívánatos dolog volna, az ilyen, a' köznép hangján írott, Énekeket össze gyűjteni, 's közönségessé tenni. Ezt már elkezdette a' Váczon készült Énekes Gyűjtemény: de ennek is tsak két Tsomója jött ki; Angliában és Német Országban a' Köznép Énekei pompás kiadásban láttak világosságot. Ezt nálunk annál helyesebben lehetne tennünk, mivel tudjuk, hogy valamint Homerus a' Görögöknél alkalmatosságra készült Verseket a' Nép előtt maga elénekelte, úgy nálunk is mind a' régiek, mind Tinódi Sebestyén a' Nemzetnek történeteiről Énekes Verseket készítették, 's el is dalolták. A' következő Dall is ily példaul szolgálhat:

<p>1. Hires Buda vára alatt
Tegnap előtt For[r]ás fakadt:
Akárki ivott belőle,
Ha beteg volt, gyógyúlt tőle.</p>	<p>3. Alig mondtam ezt, 's ím hallom:
A' Forrásra dőlt kőhalom,
Sokan nézték, sokan szánták,
De a' terhét el nem hányták.</p>
<p>2. Vajha soká fen tartana,
Hogy több hasznot is hajtana!
De, kár! Minden a' mi szép 's jó,
Hamar elolvad mint a' hó.</p>	<p>4. A' jó Forrás elfűlladott,
Vagy más vidékre bújdosott:
Hol bukott fel, 's kit gyógyítgat,
Erről most minden nyelv hallgat.¹⁰</p>

10 *HKT*, 1811. augusztus 7., 82.

Kultsár ezt a verset nem népdalnak nevezi, csupán a „köznép hangán írott” dalnak, ami ebben az esetben főként a 4×8-as ütemhangsúlyos verselést és az énekelhetőséget jelenti. Talán a *N-i kertek alatt / Van egy forrás titok alatt* típusú népdalok adták a mintáját vagy a dallamát? Egyelőre nem került elő ilyen szöveg ebből az időszakból, de a daltípus elterjedtsége az erdélyi folklórban arra utalhat, hogy régóta használatban van.

Az angol és német minták emlegetése Révai óta állandó elemévé vált a folklórról való hazai nyilatkozatoknak. A két, gyaníthatóan hivatkozott kiadás Thomas Percy püspök *Reliquies of Ancient English Poetry* (első kiadás: 1765) című háromkötetes skót balladagyűjteménye, illetve a *Des Knaben Wunderhorn* (1805–1808) még frissebb élménye volt. Homérosz és Tinódi Sebestyén személye az epikus költészet elsőbbségét hangsúlyozza – ekkoriban a „hivatalos” irodalmi programban is fontos törekvés ez, gondoljunk Csokonai és Vörösmarty nemzeti epikai kísérleteire. Ennek azonban ellentmond, hogy végül a *HM* összes, Kultsár által szerkesztett évfolyamából kimaradtak az epikus alkotások, s a szerkesztő a balladák iránt sem tanúsított komolyabb érdeklődést az 1824-es Karadzić-recenzió után (lásd alább). Úgy tűnik, a külföldi irodalomból átvett poétikai elveket és műfajtipológiát egyelőre nem tudta alkalmazni a magyar populáris szövegekre.

A *HM* hasábjain Kultsár 1817-ben adta közre első programírását, rögtön az első félév 3. számában. Egyelőre még nincs szó népdalokról, csak dalköltészet-ről, de Kultsár máris hangsúlyozza, mennyire nagy jelentőséget tulajdonít e műfajoknak a nemzeti sajátosságok megőrzésében:

Minden Nemzeteknél szorgalmasan öszszeszedik a' Nemzeti Dallokat; mert ezekből az idő culturáját, a' Nemzet characterit könnyű kitapogatni. Nekünk is vannak több Énekeseink. Nevezetesen a' múlt Század közepe táján B. Amade Lászlónak énekei Csallóközben mindenek kezében forgottak. Ezekből most egy példát mutatok elő:

Ah! már egyszer engeszteld meg kő kemény szívedet,
Ámbár, tsak bár egy punctumban biztasd reményemet,
Tekénts, érted mint kinlódóm,
Mint hó naptól el olvadóm,
Engedd hozzád le-borúlnom,
Szerelmet koldúlnom.¹¹

11 *Szép Mesterségek. Poézis* (részlet), *HM*, 1817. I. félesztendő, 3. sz., 21. Amade versét összesen öt szakasszal közli, így az akrosztichonba rejtett AMADE név is megmarad.

A „nemzeti dall” kifejezés egyértelműen a ’hazai szerzésű énekelt vers’-et jelöli. Az idézett Amade-dal egyike volt a legnépszerűbbeknek;¹² Kultsár „távolából” ez valóban régi szöveg, ráadásul ő már széténekelt változataival is találkozhatott; például ilyen hangzott el Csokonai Vitéz Mihály *Culturájában* (*Avagy mágnés keménységét...*, 1799),¹³ mint ahogy a sárospataki református kollégiumba is a szerzői szövegtől eltávolodó variánsok jutottak el.¹⁴ A fentiek szellemében Kultsár további Amade-verseket közölt ebben az évfolyamban;¹⁵ ezzel Sándor István (1796) után őt illeti a második hely a rokokó poéta életművének feltárásában.¹⁶ Talán mégis furcsának tűnik, hogy Kultsár épp Amadét hozza fel példának. Kétségtelen, hogy lírája stílussteremtő értékű volt, de nem irodalmi programja miatt, hanem egyszerűen a divatra gyakorolt hatásával. Ilyen értelemben a XVIII. század első felének magyar nemzeti karakterét, az „idő culturáját” Amade verseiből valóban „könnyű kitapogatni”.¹⁷ Rokokó dalait a korszak attitűdjeinek valóságos szótáraként lehet olvasni, s Kultsár korából visszapillantva kirajzolódik belőle az idegen mintákat követő, de a hazai poézist is fejlesztő divathullámok távoli, de még éles képsora: a XVIII. század allegóriája.

Amade László neve később is előkerül Kultsár írásaiban, s itt talán világosabban megértjük, milyennek látta az ő műveit és szerepét a tudós szerkesztő. Egy kevésbé ismert cikk(fordítás) a *HM* 1823. évfolyamában újból nyugat-európai példa nyomán szorgalmazta a hazai dalköltészet felvirágoztatását. A XIV–XV. században élt francia dalszerzőről, Olivier Basselinről olvashatunk itt, akinek refrénes dalait

Franciaország: „vaux de vire” név alatt isméri. Életében tsak szájról szájra terjedtek, és tsak a’ 16-dik században szedte azokat öszve Houx Prokátor, ’s a’ mint

- 12 Kritikai kiadása: *Amade László versei*, s. a. r. SCHILLER Erzsébet, AJKAY Alinka, Bp., Balassi, 2004 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 7), 8. sz.
- 13 Legújabban, dallamának többféle értelmezésével: *Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészete: Elektronikus kritikai kiadás* [DVD], szerk., bev. D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 26.4. sz.
- 14 BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból*, Bp., MTA, 1935, 140. sz.
- 15 *Átkozlak, te szerelem* (I. félésztendő, 5. sz., 38–39); *Ah, mit kínzod én szívemet* (I. félésztendő, 22. sz., 174–175).
- 16 Az ifjú pozsonyi diák, Jankovich Miklós *Magyar világi énekek* (1789–1793) c. kéziratának sok Amade-szövege inkább még a primer Amade-hagyományt, Mészáros Ignác és köre szövegismeretét tükrözik.
- 17 Fried István joggal jegyzi meg, hogy ez a szöveg még nem későbbi értelemben utal a nemzetkarakter feltárására. Kultsár ekkoriban nincs kapcsolatban Vitkovics Mihállyal, aki hamarosan egyik fő segítője lesz a délszláv folklór megismerésében. FRIED István, *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, Bp., Akadémiai, 1979, 85–86.

nem ok nélkül gyanítják, az alatt az Énekek szavai sokban megváltozván, nem az eredeti valóságokban adhatta ki [...].¹⁸

Kultsár fején találta a szöveget: a megidézett francia dalköltő életművének hitelességén ma is vitatkoznak a kutatók. A nyugat-európai kútfőkhöz hasonlóan Kultsár szintén Basselin hatásával magyarázza a *vaudeville* műfajának megjelenését a francia dalkultúrában, s hangsúlyozza, hogy műveit még 1821-ben is kiadták. A tartós siker titka:

Az efféle víg, és rövid Dallokban kiváltképpen arra tekintenek, hogy eleven, természetes, könnyű, és nyájas indulatok legyenek benne, és az egész, víg öröme-érzést foglaljon magában, 's ehhez képest, alkalmas legyen a' vidám társaságokban való éneklésre.¹⁹

Végül egy lábjegyzetben fordul a hazai közvéleményhez:

Igen nagy szolgálatot tenne Nemzeti Literaturánknak, a' ki az efféle víg dallokat, mellyek számtalanok a' mi Nemzetünknel, 's a' barátságos víg társaságokban énekeltetnek, öszveszedné, és Szerzőik nevének megjegyzésével kiadná. Mert Édes Gergelynek Danáin, vagy Csokonaynak némelly Dallain kívül, Vodevilekkel nem igen ditsekedhetünk: ha mind latszik is, hogy Tinódi Sebestyénnek, B. Amade Lászlónak, Horváth Adámnak Gyéniussai, több Magyar víg Énekeseket is támaszthatnának.²⁰

Az analógia kézenfekvő, hiszen egy műköltői alkotás szövege megkophat, ha csak a szájhagyomány terjeszti. Kultsár panasza egyébként jogos: noha voltak ilyen kísérletek Magyarországon, például a váci *Énekes Gyűjtemény* általa is említett kötetei (1799/1801, 1803 és 1823), illetve a későbbi sárospataki *Érzékeny és víg dalok* két kiadása (1826, 1834), ám ezek – gazdag anyaguk ellenére – sehol sem jelölik meg a versek szerzőit; mintegy a kéziratosság és a ponyvák anonimitását őrzik. A váci antológia utoljára 1823. március végén, a Basselin-cikk után néhány héttel jelent meg, az 1801-re datálható 2. kötet változatlan újrakiadásaként.²¹ A *HKT*-ban Kultsár rövid ismertetést közölt róla, ahol ugyan-
ezt róttá fel az addigra már elhunyt szerkesztőnek, Gottlieb Antalnak.²² Úgy

18 *Basselin, és a' Vaudeville Énekek*, HM, 1823. I. félesztendő, 3. sz., 17–18.

19 *Uo.*, 18.

20 *Uo.*, 18–19. (lábjegyzet)

21 Csörsz Rumen István, *Az első magyar lírai antológia: a váci Énekes Gyűjtemény (1799, 1801, 1803, 1823) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 1, i. m., 141–178, itt: 147.

22 *HKT*, 1823. Kisasszony hava (aug.), 135. Legújabbban: *KULTSÁR, i. m.*, 82.; Csörsz, *Az első magyar... i. m.*, 150.

tűnik azonban, nem ismerte az antológia 1803. évi kiadásának (sajnos éppígy anonim, talán Gottlieb-től való) előszavát, holott az szinte ugyanezt várja el az ott közölt daloktól-versektől: könnyű énekelhetőséget és világos, derűs, közérthető tematikát.²³

Kultsár szerint Édes Gergely és Csokonai Vitéz Mihály „némelly Dallai” beilleszthetők a *vaudeville* műfajába. Az utoljára említett három költő nevével három konkrét műfajcsoportra utal: Tinódi a verses epikát képviseli, Amade a szerelmi lírát, Pálóczi Horváth Ádám pedig közéleti, moralizáló és mulatódala-iról volt legismertebb. Különös, hogy a pontos attribúcióért szót emelő Kultsár tőle is közölt egy folklorizálódott dalt a *HM*-ben, de mintha nem volna tudomása az ő szerzőségéről, holott a költő még élt: *Fejér vármegyei dal (Hát sokáig éljetekek...)*.²⁴ A dalt Bowring angol fordításkötete is átvette, s ott ugyancsak a népdalok között olvashatjuk.²⁵

A lírai és epikus dalok gyűjtésére vonatkozó legismertebb, immár szöveges példákkal is illusztrált felhívás 1818-ban jelent meg. A legsúlyosabb vád, amit Kultsár a korabeli értelmiség fejére olvas: az egykori dalok elvesztése, a rögzítés hiánya, tehát az emlékezetközösség megtörése. Szavai jól rímelenek Pálóczi Horváth Ádám öt évvel korábbi bevezetőjére, amelyet az *Ötödfélszáz énekek*hez írt, s amelyben egy-egy régi éneknek „károbbnak tartom örök elveszését, mint a hódoltató táborból egy hatvan fontos ágyúnak” (1813),²⁶ de – mint Horváth János utal rá – Kazinczy, Kölcsey és mások későbbi gondolatmenetére is.²⁷ Kultsár rövid, közismertnek mondható szövegét érdemes teljes terjedelmében idéznünk:

A' köznép Dallai.

Az Anglusok, Francziák, Németek vetélkedve gyűjtögetik a Köznép Dallait. Az ártatlan természet festi ezekben magát, és a' Nemzetnek természeti bélyege, erköltsi szokása, 's életének foglalatosságai világosan kitetszenek. – Bár a pusztákon, és falukon forgó tudósb Hazafiak ezen Dalokra figyelmetesebbek volnának, 's öszvegyűjtve, vagy egyenként közölnék velem. Így fentarthatnánk sok együgyű: de szép gondolatot; s nem adnánk Maradékainknak olly panaszra okot, a' millyennel vádoljuk mi ős Eleinket, kik már Attila és Árpád udvarában,

23 Kiadása újabban: *Uo.*, 165–166.

24 1818. II. félesztendő, 13. sz.

25 Bővebben: Csörsz Rumen István, „*ki magam tsinálmányja, ki másé?*”: *Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekek (1813) című gyűjteményében = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDŰS Béla, Bp., rec.iti, 2011, 319–346, itt: 340.

26 Az *Ötödfélszáz Énekek* Jelentése (1813), pl. *uo.*, 325.

27 Bővebben: HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, Bp., Akadémiai, 1978², 112–115.

sőt Mátyás Király alatt is a Vitézeiknek viselt dolgaikat énekelték: de írásban reánk nem szállították.

Együgyű: de tiszta örömmre fakadást mutat ezen Békes Vármegyei Dall:

Víz, víz, víz! (rep.)
Nintsen olyan víz,
Mint a' Körös víz.
Potyka tsuka terem benne;
Szép leányka fürdik benne;
Nintsen olyan víz,
Mint a' Körös víz.

Talán közönségesebb a' következő:

Ritka rendet vágtam;
Sűrű boglyát raktam;
Minden boglya alatt
Egy pár tsókot kaptam, 's a' t.

A' ki ez ilyeneket velem közölné, nem tsak engemet, hanem az egész Nemzetet is lekötelezné, mivel a' nemzeti Költő tehetségnek példáit ez által fentarthatnók, 's nem kéntelenítetnénk tsak az Olasz Sonettokat, Canzonékat tsudálni.²⁸

A szerkesztő néhány hét múlva örömmel adhat számot arról, hogy „Mina-pi megkérésünkre egy Hazafi velünk ezen Dallokat közlötte, mellyeket mi is másoknak felserkentésökre közönségessé tenni nem késünk”. Nyomban közli is a *Záporosó után eszterhaj megcsordul* és *Édes babám, gyere ki kezdetű* dalokat.²⁹

Kultsár kommentárjait már sokféleképp elemezték. Horváth János szerint Révai Miklós írott irodalmi értékek mentésére összpontosító programjának örököse maga az irodalomtörténet-írás lett, Kultsár viszont a szóbeliség hangsúlyozásával a magyar folklorisztika első kapavágásait teszi meg.³⁰ A mostani nézőpontunkból még lényegesebb, hogy először a falusi környezetben jártas

28 1818. I. féleztendő, 8. sz., 57–58. A lapszám nyitó cikke.

29 1818. I. féleztendő, 12. sz., 89. A lapszám nyitó cikke.

30 HORVÁTH, *i. m.*, 114. Szempontjait tovább árnyalja KÜLLÖS Imola, *A magyar népdalfogalom története = Uő, Közkézen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2012, 13–34, főként 11–15.

tudós hazafiakat szólítja meg. A kijelölt gyűjtőkör ugyanis megegyezik azokkal, akiknek népköltési küldeményeire egy emberöltő múltán Erdélyi János antológiája épülhet,³¹ egyúttal viszont a magyar közköltészet legaktívabb alkotó- és közönségrétegét tisztelhetjük bennük. Ehhez képest csak a korábbi felhívások visszhangjának tűnik, hogy e dalok az ártatlan természetet és a nemzeti karaktert tükrözik, s hogy összegyűjtésükben más nemzetek már elől járnak. Ugyancsak toposz, hogy köznép dalai mintául szolgálhatnak a hazai költők számára, legfeljebb a szonett és a canzone ellenpólusa újdonság.³² Az elveszett régi, szóbeli költészet fölötti kesergés az 1811-es felhívást parafrazeálja, ahol Homérosz és Tinódi szerepel a szájhagyomány allegóriájaként. (Tinódi esetében ez nyilvánvaló félreértés, hiszen a XVI. század első nyomtatott szerzői antológiáját épp neki, a literátus énekszerzőnek köszönhetjük, aki igen messze áll a népköltő ideájától.) Itt ismét az epikus költészet kap szót, de immár a hunok, a honfoglalók és Mátyás korának énekmondói, akik az epikus, hősi emlékezet felelősei voltak. Jellemző azonban – mint azt a *Magyar Néprajz* kézikönyve is kiemeli –, hogy a vegyes lírai-szórakoztató dalkincs feltárását rendszeresen szorgalmazó Kultsár csak 1825-ben publikált erre vonatkozó komolyabb írást *Balláda* címmel, két részben; szerzője az akkori segédszerkesztő, Töltényi Szaniszló.³³ Ebben a történeti vonatkozásokat hangsúlyozta, s bár a magyar balladákra nem tér ki, de részletesen ismerteti az angol, német, spanyol, skandináv, továbbá délszláv balladakiadásokat és műfaji sajátosságokat. Kultsár (feltehetőleg Vitkovics Mihály segítségével) egyébként már 1824-ben lelkesült hangnemben ismertette Vuk Karadžić szerb balladagyűjteményének lipcsei kétnyelvű kiadását.³⁴ A népballadák ennek ellenére kimaradtak a folyóirat közleményeiből, mintha továbbra sem lettek volna olyan érdekesek a literátorok számára. Kétségkívül a falusi kultúra rejtettebb, külső szemlélők elől elzárt közegében rejtőztek, ahonnan még az 1860-as években is szenzációs felfedezésként kerültek elő.³⁵

31 KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 3), 237.

32 Kultsár a szonett divatjához is hozzájárult, amikor (név nélkül) közölte Ungvárnémeti Tóth László tanulmányát e versformáról a *HM* 1817. I. félészendő 16. számában. Kritikai kiadása: UNGVÁRNÉMETI TÓTH László *Összes művei*, s. a. r. MERÉNYI Annamária, TÓTH Sándor Attila, a görög szöv. gond. BOLONYAI Gábor, Bp., Universitas, 2008 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 9), 545–547, jegyzetek: 731–732.

33 *Balláda*, *HM*, 1825. I. félészendő, 6. sz., 41–45. (I), 7. sz., 50–55. (II).

34 *Szerbus Népdalok*, *HM*, 1824. II. félészendő, 44. sz., 348–351. Vitkovics közvetítő szerepéről: FRIED, *i. m.*, 86–87.

35 *Népköltészet*, *i. m.*, 261, 268. Kriza munkásságának e vonatkozásban fordulatot hozó attitűdjét legújabbán SZILÁGYI Márton értékeli a Kriza-levelezés egy részét közreadó forrásgyűjteményről írt recenziójában (ItK, 117[2013], 749–754).

Horváth János³⁶ nyomán Voigt Vilmos úgy véli: Kultsár nézetei 1811 és 1818 között valamelyest átalakultak.³⁷ A Révai-Rát-féle (1782), nemzeti költészet és a Volksliedeket egyaránt felölelő koncepciót őrző 1811. évi felhívás után egy évvel ugyanis megjelent a Grimm fivérek német népmesegyűjtése (1812), amely döntő hatással volt a nemzetközi népköltészet-fogalomra, benne a magyar szakirodalomra, így Kultsárra is. Noha ez a hatás mindenképp figyelembe veendő, én mégsem érzek gyökeres változást a koncepcióban. Kultsár ugyanis nem a népköltészet ügyének ideológusa volt, inkább csak egy rokonszenves kísérletet felvállaló és propagáló értelmiségi. Ha alkalmazkodott is valamelyest az új irányzatokhoz, nem gondolom, hogy gyökeresen szakított volna eredeti, rugalmasan révaiánus elveivel. A köznépi *dall* kifejezéssel jelölte például az egyik anekdotában felbukkanó, később angol himnusszá vált éneket, a *God save the King*-et is.³⁸

Az elmosódó avagy nem részletezett műfaji kategóriák ellenére jól látható, hogy Kultsár István gyűjtőfelhívásai alapvetően a „nemzeti dallok”-nak nevezett *énekelte nemzeti dalköltészet*re vonatkoznak, amely akár köznépi hangnemben is íródhat, mint például a kiszáradt budai gyógyforrásról szóló vers. A műköltői alkotások közül azok sorolhatók ide, amelyek széles körben ismertek. Felhívásaiban nem a népdalok, hanem a tágran értelmezett közköltészeti repertoár folyamatos közlését ígéri. Ezzel a programmal maga mögé utasítja még az ekkor virágkorukat élő kalendáriumokat is, amelyek jó darabig csak maradék fél oldalakon publikáltak közdalokat, de leginkább az 1820-as évektől törekedtek ilyesmire, gyakran épp a *HM*-ban megjelent dalok újraközlésével. A *HM* tehát nemcsak a tudatos program felvállalása miatt, hanem a dalok mennyiségét tekintve is első helyet foglal el a váci *Énekes Gyűjtemény* és a sárospataki *Érzékeny és vig dalok* (1826, 1834) közötti, viszonylag pangó nyomtatott közköltészeti piacon.

A Hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai 1828 előtt

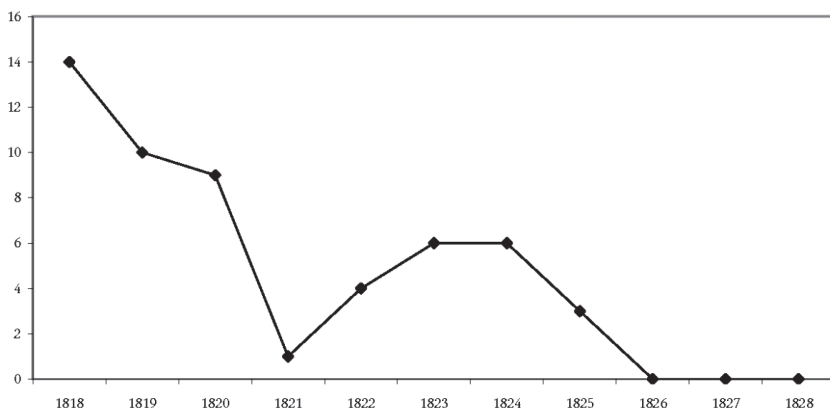
Az 1818-as programírás után Kultsár csakhamar nekilátott a beérkezett dalok közlésének a *HM* hasábjain, többnyire igen előkelő helyen, lapkezdő szöveggként. Kommentárokat, jegyzeteket nem írt hozzájuk, így egyelőre nem tudjuk, melyik dalt ki küldte be a szerkesztőségbe; Kultsár jórészt lappangó levelezése fontos adalékokkal szolgálhatna ehhez. Minden jel arra vall, hogy beindult a „gépezet”, s

36 HORVÁTH, *i. m.*, 111–115.

37 Bővebben: VOIGT Vilmos, *A magyar népdal „felfedezése”*, Honismeret, 27(1999)/1, 52–56.

38 Lásd TARI Lujza, *Az igazi doromb és egyéb „musika-szer”-ek Kultsár István Hazai ’s Külföldi Tudósításaiban* címmel jelen kötetünkben.

apránként annyi népdal jutott a szerkesztő birtokába, amennyi lehetővé tette a rendszeres közlést. Eloszlásfüggvényük azt jelzi, hogy a lendület egy-két év után alábbhagyott, a kezdeti fellángolás után évről évre csökkent a közdalok száma, majd kis emelkedés (1822–24) után az utolsó évekre teljesen elfogytak. Kultsár halála után sem szaporodtak meg; átlagban évi egy-két népdalközlést olvashatunk a lapban, de ezek zöme is műdal, travesztia, csupán 1832-ben és 1837-ben közöltek nagyobb repertoárt, főként Rummy Károly György gyűjteményére hivatkozva.

A statisztikába minden versközlést beleszámítottam, amely valamely elemében megfelel a folklorikus szöveg kritériumának. Akadnak további népdalszerű, de szerzővel jelölt alkotások is, például Horváth Ádám *A' rágalmazó Vén-banya* című verse (*Nékem is az ördög egy banyában...*), amely három évvel a költő halála után jelent meg.³⁹ Kultsár az 1823. évfolyam tematikus mutatójában éppúgy a *Dalok* fejezetbe sorolta, mint az anonim dalokat és *A' Mátrai Pásztor Dalát*, amelyet Szeder Fábrián írt. 1826-ban Kultsár közölte Halász István szintén közkézen forgó parafrázisát Csokonai *Szerlemdalából A' Bográts (Fársáingi Dall)* címmel: *Drága kincsem, galambocskám, Gulyáshúsos bográcsocskám*.⁴⁰ Néhány hét múlva egy másik, szintén Csokonaitól ihletett tréfás dalt olvashatunk ugyanitt *A' Szalmás Üveg* címmel (*Galambom, szalmás süvegem*) K. A. monogrammal, amely Kis Áront rejti.⁴¹ Nem a magyar hagyományhoz tartozik, de fontos és értékes folklórszöveg a *Szerbus Dal (Mi hallik ott a túlsó részeken)*, amelyet a B. monogram mögé bújtatott Vitkovics Mihály fordításában közölt.⁴²

39 HM 1823. I. félesztendő, 30. sz., 233–234.

40 HM 1826. I. félesztendő, 7. sz., 49–52.

41 HM 1826. I. félesztendő, 26. sz., 201–204.

42 HM 1826. I. félesztendő, 28. sz., 217.

Tanulmányom függelékében közreadom a *HM* hasábjain 1818 és 1828 között megjelent összes népköltési és közköltészeti alkotást, jelezve, hogy a Kultsár-féle változat az adott szövegcsalád történetében milyen előzményekre megy vissza. A rejtvényverseket nem közlöm, ezek kifejezetten a *HM* számára készülhettek, bár kétségtelenül sok szálon kapcsolódnak a XVIII. századi magyar verses találós kérdések (szintén alap kutatásra váró!) hagyományához.⁴³

Az alábbi táblázat egyrészt valamennyire ellenőrizhetővé teszi a folyóiratban kiadott szövegek régiségét (bár a közköltészetben nem mindig az új szövegek, hanem a *legjobban beváltak* dominálnak, s egy lejegyzés a szövegnek csupán *ante quem*-jét adhatja meg, pontos datálását semmiképp), másrészt azt is jelzi, ha a folyóiratban más alkalommal is publikálták e szövegcsalád képviselőjét. A *-gal kezdődő sorok nem önálló szövegeket jelölnek, hanem gyakoribb belső strófákat. A dőlt betűs kezdősoroknak a *HM*-beli közlésnél nem ismerjük korábbi feljegyzését vagy kiadását.

kezdősor (* = belső strófa)	HM	legkorábbi előfordulás	HM másutt
Víz, víz, víz	1818	1800 k.	1818*
Ritka rendet vágтам	1818	XVIII. század vége	1836
Záporosó után eszterhaj megcsordul	1818	1802 k.	1836
Édes babám, gyere ki!	1818	1780 k.	
Bor, bor, bor	1818	1800 k.	1818*
<i>Tiszta lisztből sült a kalács</i>	1818	–	
* Magos hegyről foly a patak	1818	1807	
* Ha még egyszer legény lennék	1818	18. század 2. fele	
Ég a gunyhó, ropog a nád	1818	19. század 1. fele	
Bús szívemet mardosó gondok	1818	18. század vége	
De mit töröm fejemet (Pálóczi Horváth Ádám)	1818	1788	1825
Elmenék én a szőlőbe	1818	1800 k.	
A kiliti faluvégén	1818	1800–1806	

43 A *HM* rejtvényeiről folklorisztikai és terminológiai szempontból: VARGHA Katalin, *Reformkori találós kérdések a Hasznos Multságok-ban = Ezerarcú humor: Az I. Magyar InterdiszciplínarisHumorkonferencia előadásai*, szerk. DACZI Margit, T. LITOVKINA Anna, BARTA Péter, Bp., Tinta, 2008 (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 79), 162–171; Uő, *A mesétől a találós kérdésig: Adalékok a magyar szóbeli rejtvények terminológiájához (1789–1935)*, *Etnoszkóp*, 1(2011), 96–106.

kezdősor (* = belső strófa)	HM	legkorábbi előfordulás	HM másutt
* Komáromból jön az eső	1818	1800 k.	
* <i>Bárcsak hamar május lenne</i>	1818	–	
Három alma meg egy fél	1818	1770 k.	
* Édes falum határa	1818	1812	
* <i>Ó, mely vígan megyek el</i>	1818	–	
Tót asszonynak tót a lánya	1818	1810-es évek	
Más a veréb, más a fecske	1818	1813	
* Más az arany s a lépesméz	1818	1790–1791	
<i>Hajtsad, pajtás, a középit</i>	1819	–	
Van egy szép Bács vármegyében	1819	1791	
Gyere, rúzsám, Enyingre	1819	1796	
* <i>Elszáradt a bodzafa</i>	1819	–	
* Elmégy, rúzsám? El biz én	1819	–	
* <i>Kilenc forint a bérem</i>	1819	1800–1806	
* <i>Nem halok meg az idén</i>	1819	–	
Árad a víz, meg elapad	1819	–	
Rontom-bontom testem, csontom	1819	1800 k.	
Szeretem én Pannit nagyon	1819	1800 k.	1836
* Én vagyok a halászegény	1819	1813	
* Besütött a nap sugára	1819	1790–1791	
* Árok, árok, de mély árok	1819	1779–1782	1836
* Álom, álom, édes álom	1819	1800–1806	
* Vas a patkóm, réz a szege	1819	1790–1791	
* Könnyű apró halat fogni	1819	1800 k.	1823
Állj meg, rózsám, egy szóra	1819	1779	
Sárga csizmás Miska sárban jár	1819	1800 k.	
Sík mezőben, zöld erdőben sétál egy madár	1819	1788 k.	
Kertem alatt szánt egy eke	1819	1812	
* Falu végén verbuválnak	1819	1808–1818	
* Buda felé fehér az ég	1819	1812	
Édes kincsem, tubicám, Szeretsz-é még igazán?	1820	1807–1829	1823
Áll a verbung, táncoljunk	1820	1800–1806	
Csak azért szeretem a magyar menyecskét	1820	1777–1781	
* Csak azért szeretek falu végén lakni	1820	1804–1808	
Nem jöttem volna én ide	1820	1807–1808	
Széna van az ólba	1820	1807–1808	

kezdősor (* = belső strófa)	HM	legkorábbi előfordulás	HM másutt
Csaplárosné, galambom (Fazekas Mihály)	1820	1813 k.	
<i>Gólya, gólya, gólica</i>	1820	–	
<i>Síkra szállék, ott találék</i>	1820	–	
<i>Félre, barát, nincs itt klastrom</i> (Pázmándi Horvát Endre)	1820	–	
Kinek van, kinek van tarka keszkenője	1821	1777–1781	1832
Bort iszom én nem vizet	1822	1800–1806	
Nincsen nekem semmi bajom	1822	1809 után	
Mi legyen a házasság	1822	1790 k.	
Pista szívem, de alhatnám	1822	1809 k.	
Héj! Katicám, Katicám	1823	1807–1829	1820
<i>Kis csupor, nagy csupor</i>	1823	–	
A, A, A, éljen a nagy csutora	1823	1821	
<i>Magamban nevetem az egész világot</i>	1823	–	
Ó, be parányi kis csupor	1823	1808–1818	
* Könnyű apró halat fogni	1823	1800 k.	1820
* Őszi eső, hideg szellő	1823	1808–1818	
* Még azt mondják, hogy nem adnak	1823	1815	
* Ne vígy, rózsám, a tallóra	1823	1808–1818	
Meggyújtom a zuggót	1823	1800 k.	
* A pütkösi rózsza kihajlott az útra	1823	XVIII. század vége	
<i>Hirtelen nő a szerelem</i>	1824	–	
<i>Elhajtom én a zсібát</i>	1824	–	
Izent nekem a gavallér	1824	–	
<i>Szép virággal kerted tele</i> (Czuczor ~ Vitkovics)	1824	–	
Nem úgy van most, mint volt régen (Terhes Sámuel)	1824	1808 k.	
Azt gondolám, eső esik	1824	1807–1808	
De mit töröm fejemet	1825	1788	1818
Nékem a legtisztább estve	1825	XVIII. század vége	
Kecskeméten egy almafa	1825	1823	
* Erdő nincsen zöld ág nélkül	1825	1800 k.	
* Erdő, erdő! de magas vagy	1825	1770 k.	

A szövegek-szövegcsaládok történetére vonatkozó részletesebb adatokat a függelékben, az egyes dalok jegyzeteiben foglaltam össze. Itt csak néhány általa-

nos jellemzőjüket ragadjunk ki, mivel ezek némi fényt vethetnek Kultsár István szerkesztői módszereire, ízlésére. A *HM* ugyanis elsőként tesz rá kísérletet a magyar irodalomtörténetben, hogy népdalként-közalként definiáljon nyomtatott szövegeket, s ezzel megadja a magyar népköltészetéről kialakított hivatalos irodalmi álláspont kereteit: a magyar népdal reformkori arculatát.

A dalok kora eltérő, a legrégebbieket az 1770-es évekig tudjuk visszavezetni, tehát Kultsár korában 40-50 évesek lehettek. Bár néha egy füzéren belül is található eltérő korú strófák, de ez a kéziratos hagyományban sem ritka. Akad néhány jellegzetes ponyvaszöveg a XVIII. század végéről (*Víz, víz; Rontom-bontom; Mi légyen a házasság; Van egy szép Bács vármegyében; Elmenék én a szőlőbe*), de a többség jellemzően kéziratos forrásokban terjedő, 10-20 éve ismert anyag. A váci *Énekes Gyűjtemény* repertoárjával csupán a *Bort iszom én, nem vizet* tart kapcsolatot, de ott ez teljesen más alakban szerepel.⁴⁴ Vadonatúj szöveg kevés van: mindössze tizenegy teljes verset, illetve hat belső strófat nem tudunk adatolni a *HM*-beli közlésnél korábban. A dalok és vándorstrófák többsége számos változatban fennmaradt, az átlagot meghaladó vagy annál is ismertebb szövegcsaládokhoz tartozik.

A dalok műfaji skálája viszonylag szűk. A legjellemzőbbek: szerelmi csalogatás, incselkedés, kettős dalok, különösen erős a zsánerszerű, helyzetdalos felütés, amelytől néhány szöveg – a beleépülő vándorstrófa révén – kissé eltávolodik, így még nem mindegyikük felel meg a „haladványosság”, a szorosabb kompozíció elvének. Ilyenkor egy-egy hozzáköltött strófa teremti meg a szerkezeti egyensúlyt. Feltűnően hiányzik viszont néhány alapvető közköltészeti műfaj. A szerelmi tematika kevésbé derűs rétegei például sokkal gyakoribbak a primer forrásokban, a *HM*-ből azonban az *Azt gondolám, eső esik*, a *Nékem a legszebbik estve*, illetve egy-egy kontaminált strófa kivételével kimaradtak a keservesek és a panaszos szerelmi elégiák, akárcsak az egyéni sorsdalok. A *Bús szívemet mardosó gondok* e szempontból kivétel, de stílusban is elkülönül (nem köznépi dalként publikálták); ez a panaszos műdal kéziratban terjedt, s nyomtatásban itt jelent meg először. Kultsár válogatásába nemigen kerültek be csúfolók vagy szatírák sem, csupán a *Nincsen nékem semmi bajom* kezdetű tréfás korhelypanasz és az *Elmenék én a pincébe* kontaminált hazudozása, amely ponyváról származó átvétel. A *Nem úgy van most, mint volt régen* (Terhes Sámuel hazafias kesergője) kivételével hiányoznak a közéleti műfajok is, a propagandisztikusak és a rebellis jellegűek egyaránt – ponyván és kalendáriumban mindkettő akad! Nem találunk társadalmi csoportidentitásra utaló verseket sem (az *Áll a verbunk...* kezdetű kunsági toborzó a napóleoni háborúk eleje óta ismert, de Kultsár korában már nincs aktuálpolitikai értéke). A *Hajtsad, pajtás...* kanászdal-nyitánya

44 Az 1819. I. féleztendő, 32. sz. 210–211. lapján közli viszont a váci *ÉGYI*. kötet 61. sz., *Szerencsétlen az olyan szív* kezdetű dalának változatát.

egy vegyes sorpároból álló füzért vezet be. Nincsenek köszöntők, se lakodalmi vagy alkalmi versek, csupán néhány bordal, de ezek sem a leggyakoribbak a korabeli repertoárt tekintve, sőt minden bizonnyal Kultsár kiadásának hatására váltak országosan ismertté. A *Mi légyen a házasság* szintén kivétel; egyike a legrégebb itt közölt szövegeknek. Tréfás intő-oktató szólamai a házasulandó férfiak várható gondjait sorolják. Igazi, értékes újdonság viszont a gyerekfolklor: a *Gólya, gólya...* a második, nyomtatásban megjelent gyerekdalunk.⁴⁵ Kultsár rövid jegyzetet is fűzött hozzá (lásd a függelékben), ahol a hasonló mondókák gyűjtését szorgalmazta.

Az erősen leszűkített műfaji határok között még szemléletesebbek a fő poétikai vonások. Jellemző a burkolt vagy közvetlen didaxis, esetleg a finom eufemizálás: „Könnyű ...-nak történni...”, továbbá a párhuzamos képek, esetleg homológ strófák (ez is didaktikus elem!). Néhány metafora különösen kedves lehetett Kultsár vagy a beküldő számára, például a könnyen fellobbanó csupor képe, amely több szövegben visszaköszön. A proveriális hangütés szintén tanító, bölcselkedő célzatú („Más a ..., más a ...”). A közköltészet alapvető eszköztárát variáló, általánosan és régóta használt, de személytelen toposzok kissé háttérbe szorítják a szóbeli és kéziratot hagyományban ugyancsak erős poétikai elvet: az én-beszédet. A *HM*-ban közölt dalok lírai alanya elmosódik, s az önértelmezés (sorselbeszélés, kesergés, dicsekvés stb.) intimitása helyett a helyzetdalok narratív, mondhatni színpadias kerete, a szituáció leírása kap hangsúlyt, amelyet tovább erősítenek a moralizáló-oktató-szemléltető sorok és a kompozíciót szolgáló továbbköltések. Több szövegben találunk ugyanakkor küszöbsort-sorpárt, amely a népdallal kapcsolatos poétikai előfeltevések köré oly erősen beletartozik már ekkoriban, hogy a műdalszerzők is előszeretettel alkalmazzák.

Már Kultsár programírásaiban láthattuk, hogy erősen foglalkoztatta az anonimitás kérdése, amely gyakran fölmerült a populáris hagyományban. Ahogy a kéziratokba és a ponyvák lapjaira is bekerültek a népdal- avagy közdal-szerű műköltői alkotások, a *HM* sem szűrte ki ezeket. Már említettem, hogy szerzőjelölés nélkül, Fejér vármegyei dalként szerepel Pálóczi Horváth Ádám két, azonos dallamú versének (*Búsuljon a ló, elég nagy a feje* és *Szántódi tus*) összevont változata.⁴⁶ Fazekas Mihály *Hortobágyi dalának* utolsó szakasza itt önálló *Betyár dallk*ént olvasható (*Csaplárosné, galambom*).⁴⁷ Mindkét szerzőt

45 A legelső ilyen közlemény a Magyar Hírmondó 1792. évi 166. lapján látott napvilágot *Kis pillants, kis pillants, kis pillantsi rózsa* kezdettel. HORVÁTH, i. m., 114.

46 Pálóczi Horváth Ádám e két dalának összemosisódásáról: CSÖRSZ, „*ki magam tsinálmányja...*”, i. m., 339–340.

47 Fazekas verse egyébként valójában egy közköltészeti dal továbbírása, vö. *Közköltészet*, 2: *Társági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 42. sz. és jegyzetei.

életben találta még a közlés. A *Szép virággal kerted tele* kezdetű szerelmi dalcsockát Czuczor Gergelynek és Vitkovics Mihálynak egyaránt tulajdonítják (az utóbbi valószínűbb: ez esetben akár szerb eredetű is lehet az alig titkoltan erotikus kertmetafora...). Annyi bizonyos, hogy nem anonim szöveg, ám azt, hogy éneklésre szánták, a nótajelzés is bizonyítja: *Eszem adta kis Barnája*. Tőle egyébként egy másik dalszöveget is közölt *Az elváló lány* címmel (1823), de ugyancsak a szerző megjelölése nélkül.

Kultsár arra törekedett, hogy lehetőség szerint több szöveget közöljön egymás társaságában, így is erősítve a *hagyomány* benyomást az *egyedi szöveg* élménye ellenében. Azzal, hogy bizonyos dalok vagy strófák későbbi évfolyamokban is visszatérnek, Kultsár akarva-akaratlanul dinamikus folklór-képet adott olvasóinak, akik így a köznépi dalokat mozgásukban, variálódásukban is megfigyelhették. Az 1818-as programírás első versbetétjének (*Víz, víz...*) néhány héttel később például teljesebb, bordicsérő változatát (*Bor, bor, bor...*) is kézhez kaphatták, a *Könnyű apró halat fogni* kezdetű strófa pedig 1819-ben és 1823-ban különböző füzérek részeként látott napvilágot.

A dalszövegek terjedelme átlagosan 4-5 szakasz, akárcsak a kéziratos gyűjteményekben; ennek egyik oka, hogy a címoldali, exponált közlés némileg korlátozta a terjedelmet. A címadás többnyire semleges: *köznépi dal, köznépi dalla* vagy *népdal* – ez utóbbi címet jellemző módon először a *Más a veréb, más a fecske* kezdetű, szentenciázó hangvétellű közköltészeti alkotás viseli irodalomtörténetünkben (1818, lásd a függelék 14. szövegét). A címek néha a szöveg származási helyére utalnak; valószínűleg túlzás lenne gyűjtésnek nevezni, inkább 'a dal megismerésének helye'-ként értendő, ahogyan a közköltészeti forrásokban. Ezek az ország különböző vidékeire utalnak, főként a Dunántúlra és a Dél-Alföldre: *Maros melléki Dall, Békés Vármegyei Dall, Bátssági Ének, Somogyi Ének, Szala Vármegyei Dal, Fehér-vármegyei Dall*. A dunántúli vonatkozásokat tovább erősíti (Balaton)Kiliti, Siófok, Füred, a Balaton és Enying említése. A gólyamondóka a Csallóközből származik – talán a komáromi csizmadia fiaként született Kultsár gyerekkori emléke volna? A műfaji besorolás ritka, de akad egy *Betyár Dall* és egy *Kanász Dall* is. A versek metrikai megoldásai nagyjából tükrözik az egykorú, népies hangütésű közköltészet arányait: túlsúlyban vannak a 4×8-as és 4×7-es, páros rímű vagy bokorrímes formák, néhány refrénes és reprízes strófával is találkozunk.

Tegyük hozzá: mindez a magyar közköltészet nézőpontjából relevánsabb, mint a magyar népdaltörténet felől. Kultsár éppúgy válogatta, szerkesztette és stilizálta a dalokat, mint Erdélyi János. Mindketten a közköltészeti, írott hagyománylánc tagjaiként dolgoztak anyagukon, s nem akartak mást tükrözni, mint amiben valamelyest önmaguk is jártasak voltak. Akárhonnan származtak a szövegek, Kultsár közköltészetként értelmezte és használta őket. A *HM* „népdalainak” stílustörténeti vonásai is ezt a benyomást erősítik, s jelentősen eltávo-

lodnak Révai Miklós koncepciójától: patinás régiségek helyett Kultsár életének, szorosan vett jelenkorának populáris, jórészt népies ihletű szövegei kaptak itt nyilvánosságot.

Az általa kiadott „köznépi dalok” meghosszabbítják és elmélyítik azt a hagyományfelfogást, amely az autochton paraszti folklór helyett annak átstilizált, értelmiségi-mezővárosi körökben is kedvelt változatát tekinti népköltészetnek. Nem egy szűk elit műnépdalai, ugyanis e szövegek közismertségéhez nem fér kétség. Sokkal inkább annak tanúi vagyunk, hogy ez a stilárisan egységes(ített), de közkeletű szövegbázison alapuló válogatás épp elég reprezentatív volt a folyóirat szerkesztője és olvasói számára, hogy ezzel elintéztettnek véljék a magyar népdal felfedezésének és népszerűsítésének ügyét. Egy mélyebbre fűrő, a valódi falusi kultúrát és annak rejtettebb műfajait érintő vizsgálat még évtizedekig várta magára.

A Hasznos Mulatságok hatása a XIX. század első felének közköltészetére

Egy nyomtatott forrás (épp explicit vonásai, „kánonképessége” miatt) jelentős hatással lehet a szöveghagyomány spontán alakulására. Ebben a ponyvák és a kalendáriumok játszották a legfőbb szerepet, de a nagyobb antológiák (váci *Énekes Gyűjtemény*, *Érzékeny és víg dalok*) is egyértelműen hatottak a kéziratvariálódásra.⁴⁸ A *HM* apránként maga is forrássá vált: az 1820-as évek magyar kéziratgyűjteményeiben lépten-nyomon találkozunk olyan versekkel, amelyeket közvetlenül vagy közvetve valaha kétségkívül innen másoltak. Különösen fontos ebből a szempontból Toldy Ferenc kézírata, aki később el is juttatta ezt Erdélyi Jánoshoz, hátha fel tudja használni a *Népdalok és mondák* szerkesztésekor.⁴⁹ Meglehet, hogy ez a különálló lapokból álló válogatás futotta be a legnagyobb karriert a magyar népdal/közdal-feljegyzések közül: talán ez szolgált a *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) népköltészeti fejezetének alapjául. Toldy be is vallotta, hogy egyelőre csak a *HM*-ből látta célszerűnek átvenni efféle szövegeket, ami Kultsár ez irányú munkájának hitelét emeli.⁵⁰ John Bowring – Romy Károly György közvetítésével⁵¹ – a *Poetry of Magyars* című

48 Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 25–30; Uő, *Az első magyar... i. m.*, 167–178.

49 A kézirat irodalomszociológiai tanulságairól, szövegeinek teljes közlésével: Csörsz Rumen István, *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építész a kőfejtőben – Architect in the Quarry: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. / ed. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 321–343.

50 A kérdést tovább árnyalja, az időrendre vonatkozó alternatívával Voigt Vilmos részletes elemzése kötetünkben!

51 Mint Voigt Vilmos kötetünkben szereplő cikke tisztázza, Toldy *Handbuchja* nem hatott közvetlenül Bowringra, mert mire eljutott hozzá a német antológia, kész volt saját fordításaival.

antológiájában (1830) összesen harminckét dalt közölt a *HM* nyomán, forrását pontosan megjelölve. Erdélyi János ezzel szemben tudatosan került a *HM* népdalainak újraközlését, hiszen ezek már többször megjelentek nyomtatásban, némelyikük például közvetlenül előtte Kecskeméti Csapó Dániel négy füzetnyi *Dalfűzérék*ében (1844–1846). Néhányat azonban mégis felvett válogatásába. Az alábbi táblázat ezeket a kapcsolatokat mutatja be, de csak a szoros egyezéseket, ahol egyértelmű, hogy a *HM* szövegei szolgáltak forrásként (a *-gal jelölt számok csak részletközléseket jelölnek, a []-ben állók pedig variáns szintű egyezéseket, amelyek forrása bizonyosan nem a *HM* volt):

kezdősor	HM	Toldy-kézirat	Hand-buch	Bowring	Kecskeméti I-IV.	Erdélyi I-III.
Víz, víz, víz	1818	3. sz.		294		
Záporosó után eszterhaj megcsordul	1818			207		[I. 29.]
Édes babám, gyere ki!	1818	5. sz.		206		
Bor, bor, bor	1818					III. 165. sz.
Tiszta lisztből sült a kalács	1818	20. sz.		232		
Ég a gunyhó, ropog a nád	1818	7. sz.	1. sz.	212	I. 16. sz.	
De mit töröm fejemet	1818			218–220		
A kiliti faluvégen	1818		*4. sz.	210–211	I. *63. sz.	
Három alma meg egy fél	1818					* I. 93. sz.
Tót asszonynak tót a lyánya	1818	2. sz.		213		III. 183. sz.
Más a veréb, más a fecske	1818			221		
Van egy szép Bács vármegyében	1819			217		
Gyere, rúzsám, Enyingre	1819			222–223		
Árad a víz, meg elapad	1819			236		
Rontom-bontom testem-csontom	1819			226–227		II. 408. sz.
Állj meg, rózsám, egy szóra	1819			230		

kezdősor	HM	Toldy- kézirat	Hand- buch	Bowring	Kecskeméti I–IV.	Erdélyi I–III.
Sárga csizmás Miska sárban jár	1819			235	[III. 4. sz.]	
Sík mezőben, zöld erdőben sétál egy madár	1819			231		
Kertem alatt szánt egy eke	1819			291		
Édes kincsem, tubicám	1820			292		
Áll a verbunk, táncoljunk	1820	18. sz.				III. 215. sz.
Csak azért szeretem a magyar menyecskét	1820		9. sz.	296	*I. 6. sz.	
Nem jöttem volna én ide	1820			238		
Széna van az ólba	1820	8. sz.	*2. sz.		* I. 34. sz.	
Csaplárosné, galambom	1820	4. sz.		239		
Gólya, gólya	1820			237		
Síkra szálék, ott találék	1820			233–234		
Félre, barát, nincs itt klastrom	1820			297		
Nincsen nekem semmi bajom	1822			224	[I. 71. sz.]	[II. 449. sz.]
Mi légyen a házasság	1822					[I. 296– 297. sz.]
Pista szívem, de alhatnám	1822		13. sz.	248		I. 110. sz.
Héj, Katicám, Katicám	1823		15. sz.	228–229	I. 27. sz.	
Kis csupor, nagy csupor	1823			295		I. 209. sz.
A, A, A, éljen a nagy csutora	1823			289–290		I. 180. sz.
Magamban nevetem				240–42		
Hirtelen nő a szerelem				245–247		
Ó, be parányi kis csupor	1823			225		* II. 363. sz.
Izent nékem a gavallér	1824		14. sz.		I. 49. sz.	I. 85. sz.
Szép virággal kerted tele	1824		6. sz.		II. 21. sz.	II. 494. sz.

kezdősor	HM	Toldy-kézirat	Hand-buch	Bowring	Kecskeméti I-IV.	Erdélyi I-III.
Azt gondolám, eső esik	1824		10. sz.		I. 66. sz.	[I. 32. sz.] II. 205. sz.
Kecskeméten egy almafa	1825		5. és *7-8. sz.		I. 44. és *62. sz.	II. *35. sz., *225. sz.

A nyomtatott továbbközlések közül fontos megemlíteni a kalendáriumokat, amelyeknek főként az 1824-es évfolyamában, de szórványosan később is feltűntek a *HM* „köznépi dall”-ai. A 1824-es naptárakat 1823-ban kellett piacra dobni, így jórészt a *HM* frissebb, 1822–1823. évi terméséből válogattak a szerkesztők. A budai Landerer-kalendáriumnak ekkor mindhárom záróverse a *HM*-ből származik, s lakodalmi-farsangi mulatságul szolgált (*Mi légyen a házasság; Kis csupor, nagy csupor; A, A, A, éljen a nagy csutora*).⁵² Ez utóbbi kettő megjelent az 1824-es *Miskólczi Nemzeti Kalendárium*⁵³ prózai függelékben is *Fársángi Dall*, illetve *A’ nagy Csutorához, vagy Kulatshoz* címmel, pár lappal korábban pedig a *Héj, Katicám, Katicám! (Köz’ nép’ Kettős Dallja)*. Ugyanebben az évben a pesti Landerer-naptár az *Ó, be parányi kis csupor* kezdetű dalt közli a *HM* nyomán, egyező változatban.⁵⁴ 1826-ból újabb *HM*-szövegek bukkannak fel e kiadványokon: a győri Streibig-kalendárium belső borítólappjain az *Izent nékem a gavallér (Köznép Dalla)* olvasható, folytatólagosan.⁵⁵ Trattner Mátyás pesti „közhasznú és mulattató” kalendáriumában ugyanabban az évben a dalok fejezetében közli a *HM*-belivel teljesen azonos *Azt gondolám, eső esik* kezdetű *Szomorú Dall*-t.⁵⁶ Ez a zsebkönyv 1828-ban a válogatós leány dalát (*Izent nékem...*) is hozza *Köznép Dall* címmel, szintén a *HM*-hoz hűen, ugyanakkor az itt szereplő *Állj meg, rózsám, egy szóra* az eredeti ponyvaszöveget követi, nem pedig Kultsár szelídített megoldásait, így ezt bizonyosan nem a folyóiratból emelte ki Trattner.⁵⁷

A sárospataki diákok által szerkesztett *Érzékeny és víg dalok* első kiadásában (1826) még nem, ám a másodikban már több *HM*-szöveg újra nyomdafestéket

52 *Magyar országai vagy-is Fő Buda Városi Új és Ó Kalendariom* (1824, Buda, Landerer), OSZK 1491/1824.

53 OSZK 1520/1824.

54 OSZK 1479/1824.

55 *Magyar és Erdélyi országai Ó és Új Kalendariom* (1826, Győr, Streibig), OSZK 1517/1826.

56 *Magyar országai vagy Pesti Ó és Új Közhasznú és Mulattató Kalendárium* (1826, Pest, Trattner Mátyás), OSZK 1522/1826.

57 *Magyarországi vagy Pesti Ó és Új Kalendárium* (1828), OSZK 1522/1828.

látott, egyértelműen itteni változatban, néha egymás szomszédságában, például *Csak azért szeretem...* (46); *Szép virággal kerted tele* (47).

Néhány kézirat jelölt másolatai a *HM*-ből, a teljesség igénye nélkül:

- *Komáromi dalgyűjtemény* (1828–XIX. század közepe, STOLL⁵⁸ 1284.)
- *Szikszai László-gyűjt.* (1828–1830, STOLL 759.)
- *Paál Géza-gyűjt.* (1823 után, STOLL 1253.) 89b: *A Czimer mezők szinei...* „Az 1823dik Esztendei Hasznos mulatságnak 51dik számja alat...”
- *Pisné* (XIX. század 1. fele; STOLL 1400.), 8a–b: *Farsáangi Magyar Dall* (Kis csupor...)
- *Rapos József dalgyűjteménye* (1837; STOLL 1355.): számos jelölt másolat, szinte mind 1832-ből (*Tarlót háritani...*, 58a–b; *A vándor ifjú messze tévedez*, 58b–59a; *Árván tévelygék a csendes éjben*, 76a–b; *Halkal, szép madárka, halkal*, 76b–77a), és néhány jelöletlen, ugyancsak a Rummy-korszakból (pl. *A debreceni új katona*).

Nem jelölt, de nagyon valószínű másolat (csak egy strófa maradt ki, talán véletlenül): *Temesvári ék.* (1817 után; STOLL 669.) 80a: *Gyere, rózsám, Enyingre.* Az ezt megelőző, ugyancsak átfirkált dal (*Nem cserélek a pappal*, 78b–79b) több strófája megvan a *HM*-ban, de a szöveg nem azonos: ez egyszerűen egy másik variáns ugyanabból. A *Thaly-kolligátumban* (STOLL 511.) szintén van egy kivágott lap a *HM*-ből, de már a Kultsár halála utáni időszakból: 1828. (22.) *Nép Dal. Lyányka! tudom azt gondolod* (54a–b).

Néha maga a kinyomtatott és bekötött folyóirat mint kötet is másodlagos forrássá válhatott. Kelecsényi József például egy emberöltő múlva azért fűzött üres lapokat Erdélyi János *Népdalok és mondák* című antológiájának I. kötetébe, hogy saját dalkincse épebbnek tartott darabjait feljegyezze.⁵⁹ Tahy Gáspár egy hasonló preparált példányt készített a *HM* 1821. évfolyamából.⁶⁰ A nagyszámú betoldott lap saját szöveghálózatot alkot a nyomtatott folyóiratszámok között, mivel e lapokra rengeteg korabeli verset, főként közköltészeti és népies műdalokat jegyeztek fel, ráadásul többféle kézírással, köztük Tahyéval. Mindez a forrás dinamikusabb, személyesebbé tett használatára utal, jöllehet – Kelecsényitől eltérően – Tahy Gáspár éppenséggel nem a *HM*-ban közölt dalok „jobb” variánsait jegyezte fel a pótlapokra, bár akadnak érintkező vándorstrófák. A tudós

58 STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: Stoll + tételszám).

59 GÖNCZY Monika, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratok gyűjteménye a Debreceni Egyetem kéziratárában* = „*Et in Arcadia ego?*”: *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 468–480.

60 OSZK Kt. Oct. Hung. 1809, STOLL 1237.

helytörténész, aki maga is verselgetett, a bejegyzések tanúsága szerint egészen 1839-ig bővítette a gyűjteményt.

Epilógus

A szövegek terjedésének sokféle szálán túl Kultsár István programításainak visszhangja is jelentős. Érdemeit a népköltészet közreadása terén már életében többen méltatták. A Grimm-hatásra született magyar mesegyűjtemény (Gaal György, *Märchen der Magyaren*, 1822) recenziójában például Szerényi Vilmos (vagyis Szentmiklóssy Alajos), miután összefoglalta a népköltészet bájos és illékony, de feljegyzésre méltó és értékes emlékeit, nem rejti véka alá,

mily veszteség volna azokat végképpen elenyészni hagyni. Hálát érdemel ennélfogva Kultsár István úr, hogy több köznépi énekeket s danákat *Hasznos Mulságaiba* beiktatván, azokat a feledékenység örvényéből kimenteni igyekszik [...].⁶¹

Ez a méltányoló hang annál inkább fontos, mivel Kultsár az utolsó éveiben némi képp elszigetelődött az irodalmi élet fősodrától, s afféle kövületként tekintettek rá. Munkássága látható nyomokat hagyott Toldy Ferenc, illetve Rummy Károly György (és általa John Bowring) antológiáin. Kölcsey néhány gondolata a *Nemzeti hagyományokban* (1826) szintén kapcsolatban áll Kultsár javaslataival, illetve reflektál azokra, akárcsak Erdélyi János *Népköltészetünkről* szóló nagy tanulmánya, amely a *Népdalok és mondák* II. kötetében látott napvilágot (1847).

Végül érdemes egy pillanatra visszatérnünk a *HM* népdaljaihoz. Egyre világosabb, hogy e dalok a maguk korlátaival, sőt néha mesterkéltégükkel együtt is kánonteremtő erejűek voltak a *népies műköltészet* formálódásában. A fent említett módszerekkel leszűrt, néhol pehelysúlyúvá tett, de részben évtizedes divatot konzerváló „köznépi dallok” óriási hatással voltak az egykorú és kicsit későbbi költőkre. A helyzetdal-karakter, a narratív vonások és magyarázat-magyarázkodás poétikai kényszere korstilussá erősödik, s hamarosan Czuczor Gergely, majd kicsit személyesebb hangütéssel Petőfi Sándor műnépdalaiban köszön vissza. Kultsár bátor és kreatív vállalkozása nyomán a *HM*-ban kiadott népdalokból, illetve Erdélyi János antológiájából (1846–1848) tehát valójában az 1820 utáni negyedszázad népdalfogalmának és műdalköltészeti inspirációinak szövevényes világa bontakozik ki.

61 Tudományos Gyűjtemény, 1823/I, 118–120. Kiadása: *Tudományos Gyűjtemény (1817–1841)*, kiad. Juhász István, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó), II, 131.

Függelék

A Hasznos Multságokban kiadott népdalok, közköltészeti szövegek
és név nélkül közölt műdalok (1818–1828)

1.

[Békes Vármegyei Dall]

Víz, víz, víz! (rep.)
Nintsen olyan víz,
Mint a' Körös víz.
Potyka tsuka terem benne;
Szép leányka fürdik benne;
Nintsen olyan víz,
Mint a' Körös víz.

HM, 1818. I. félesztendő, 8. sz., 57–58. *A' köznép Dallai* c. programírás első szöveg-
példája.

A XVIII–XIX. század fordulójától országosan ismert szövegcsalád, eredetileg a víz és
a bor tréfás összehasonlításával, később önálló bordicséretként. Kezdetben főként pony-
ván terjedt (*Barna Péter*-ponyvák), a kéziratos változatok az 1820-as évektől jellemzőek,
néha dallammal. Kultsár még ugyanebben az évben közreadta borköszöntő, háromstró-
fás változatát is. Kritikai kiadás: RMKT XVIII/8. 28. sz.

2.

Ritka rendet vágtam;
Sűrű boglyát raktam;
Minden boglya alatt
Egy pár tsókot kaptam, 's a' t.

HM, 1818. I. félesztendő, 8. sz., 58. *A' köznép Dallai* c. programírás második szö-
vegpéldája, amely Kultsár szerint még az 1. szövegénél is „közönségesebb”, vagyis
közismertebb.

Első ismert feljegyzése: *Akadémiai verseskönyv* (Felvidék?, XVIII. század 2. fele)
STOLL 447. 22., egy füzér 8. szakasza. Az 1810-es évekig csak belső strófként szerepel,
a HM közlése után azonban néha szövegkezdő pozícióban is. Az *Érzékeny és víg dalok*
mindkét kiadásában (1826: 74–75; 1834: 92–93.) viszont a *Sohase cselekszem, amit cse-
lekedtem* kezdetű szerelmi panasz belső szakaszként szerepel, akárcsak a HM 1836. II.
félesztendő 64. lapján.

3.

I. Dall

Zápor esső után eszterhaj megtsordul,
Talán még valaha Szíved hozzám fordul.
Szíved hozzám fordul,
Sem esső nem esik, sem felhő nem látszik,
Az én bundám mégis két oldalról ázik,
Két oldalról ázik!

HM, 1818, I. félesztendő, 12. sz., 89. Kultsár bevezetője: „Köznép Dallai. Minapi megkérésünkre egy Hazafi velünk ezen Dallokat közölte, melyeket mi is másoknak felserkentésökre közönségessé tenni nem késünk.”

Első feljegyzés: *Fejér-Göntzy melodiárium* (Sárospatak, 1802), STOLL 566. 134. Az 1800–1810-es években népszerű, főként sárospataki kéziratokban, szövegkezdő pozícióban, később nyomtatott kiadásokban is. Az itteni 2. versszak is gyakran kerül a szöveg élére; az *Érzékeny és víg dalok*ban (1826: 63; 1834: 86.), illetve a *HM* 1836. II. félesztendő 41. lapján pl. ilyen változat szerepel.

4.

II. Dall

Édes Babám gyere ki!
Hozz egy kupa jó bort ki.
Adj egy tsókot; én meg mást,
Úgy nem tsaljuk meg egymást.

HM, 1818. I. félesztendő, 12. sz., 89. Kultsár bevezetője szerint ezt a dalt ugyanattól a hazafitól kapta, mint a 3. számút.

Első feljegyzése: *Kulcsár Pál melodiáriuma* (1775–1785) STOLL 319. 99. Jórészt sárospataki és zempléni kéziratokból ismert, az 1820-as évekig népszerű kezdő- és belső strófaaként is. Egyetlen nyomtatott kiadása a *HM*.

5.

Ivó-Dall.

Bor, bor, bor; ej be jó a' bor! (rep.)
 Torkainkat nedvesíti,
 Elméinket élesíti,
 Bor, bor, bor 's a' t.

Bort, bort, bort; tölts hát ide bort! (rep.)
 A' szőlőnek édes leve,
 Ettől Noë részeg leve,
 Bort, bort, bort 's a' t.

Bort, bort, bort; igyunk tehát bort! (rep.)
 A' Vendégek víg kedviért,
 A' Magyarok nagy neviért,
 Bort, bort, bort, (rep.)

HM, 1818. I. félesztendő, 21. sz., 161. Az AABA szerkezetű strofák kezdősorának ismétlését és versszak végi visszatérését rövidítve jelzi.

A szövegcsaládról lásd az 1. szöveg jegyzetét!

6.

[Köznép Énekei, I.]

Tiszta lisztből sül a' kalács,
 Papot illet a' Szentírás;
 Urat, Mestert a' sétálás,
 Szegény legényt a' doldozás [!].
 Magos hegyről foly a' patak,
 Jaj be roszt legénynek adtak
 Ha még egyszer leány lennék
 Jól megnézném kihez mennék,
 Megválasztanám a' Legényt
 Mint [a] piacon az edényt.

HM, 1818. I. félesztendő, 35. sz., 281. Kultsár *Köznép Énekei* címmel itt is két dalt közöl.

A kezdő szakaszt más forrásból nem ismerjük a *HM* közlése előtt (a későbbi közlések ezen alapulnak). A *Magas hegyről...* és a *Ha még egyszer...* sorpárok az 1800-as évektől fordulnak elő más pozícióban is. Az előbbit Tahy Gáspár fentebb említett, *HM*-be ágyazott kéziratában is megtaláljuk (65a–b).

[Köznép Énekei, II.]

Ég a' gunyhó, ropog a' nád,
 Szoridd szőke azt a' barnát.
 Míg a' barnát szorítottam,
 A' szőkét elszalasztottam.
 Úgy vágyom én a' szőkére,
 Mint a' szálló szemetskére:
 De még inkább a' barnára,
 Mint a' bor-ízű almára.

HM, 1818. I. félesztendő, 35. sz., 281. Az előző szöveggel egyszerre közli.

Egy XIX. század első feléből való kézirat (Bukovitz Antal-gyűjt., STOLL 1375. 25b) kívül csak a *HM* utáni, jórészt nyomtatott forrásokból ismert szöveg, többnyire kezdőpozícióban. Tóth István (1832–1843) és Tompa Mihály (1844) kottás kézírataiban is szerepel. Népszerűségét a *Tündérvár* c. népszínműben (1833) való előfordulása is jelzi. A kezdő strófa variánsát 1819-ben a *HM* újra közli 15. szövegünk részeként.

Szomorú Ének.

Bús szívemet mardosó gondok	A' mostoha sors engem régen
Rollatok már lemondok,	Kerges e' nagy térségen,
Elég régen gyötritek éltem,	Bánatomhoz bánatot adtok
Víg napot nem is értem.	Még nyugodni sem hagytok.
Hát rab szíjjak szakadatok.	Mikor lesz vége ezeknek,
Egek víg napot adjatok!	Ezeknek a' keserveknek,
Elég légyen anyit szenvednem,	Óh felettem tündöklő Egek,
Elég anyit epednem.	Rajtam könyörüljtek!

Gyermekségem töltöttem búval,
 Búval, de szomorúval,
 Ifuságom ohajtással
 Töltöttem sohajtással;
 A' Számban vólt a' sok jaj szó!
 Mellyet visszázott az Echó.
 Óh! óh! Be sok, már ez az óh! óh!
 Vess véget óh koporsó!

HM, 1818, I. félelztendő, 39. sz., 313–314.

A verset Kultsár nem állítja köznépi eredetűnek (nem is volna indokolt), de az énekköltészeti „program” részeként közli, a félévi tartalomjegyzékben is a *Dalok (Énekek)* cím alá sorolta. XVIII. század végétől Erdélyből (*Világi énekek*, STOLL 545. 1a–b) és Magyarországon más vidékeiről is adatolt, kéziratossá változatok után a *HM* az első nyomtatott kiadás. Hamarosan megjelent az *Érzékeny és víg dalok* mindkét kiadásában (1826: 134–135; 1834: 132). Valószínűleg színpadon is szerepelt.

9.

Fehér-vármegyei Dall.

1.

De mit töröm fejemet?
Hiszen nem csak engemet – érdekelnek –
A' sok bú, és bajokon
Mások is olly szomorún – énekelnek.
Alig vagyon,
Ki olly nagyon – örülhessen,
Hogy néha ne
Keseregne – keservessen.

2.

Vigasztalják magokat,
Ha találják Társokat, – a' szegények,
Mint fáradtan utazó
'S egymásra találkozó – Jövevények.
Könnyebb - a' baj,
És a' sok jaj – fogatkozik,
Ha sokára
Hiv Társára – találkozik.

3.

Ne sirasd hát bajodat,
Fordítsd szívem jajodat – víg örömmre.
Azzal boldogabb lettél,
Hogy nem csak Te születél – gyötrelmemre.
E' Világban
Nints is másban – gyönyörűség,
Hanem abba,
Hogy közös a' keserűség.

4.

Hát ezen [!] bajomban is,
Ha még annyi volna is – vígan élek;
Tudok én olly eleget,
A' kivel még életet – nem tserélnék.
Hoppot mondok,
Egyet ugrok – ha sántán is;
Hop ebédkor,
Hop ejfélkor – azután is.

5.

Hogy sokáig éljetez,
Iszom én is véletek – egy pohár bort.
Ha köztetek lehetek,
Sokasítottam véletek – én is a' sort.
Ha köztetek
Nem lehetek – nagyon bánom;
Mert hijányos
A' magányos – dinom dánom.

HM, 1818. II. félesztendő, 13. sz., 97–98.

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) két, azonos dallamú, nagyon közkedvelt versének kontaminációja. Az 1–4. strófa után (amely eredendően egy teljes vers; a szerző *Hol-mi* I. kötetében jelent meg 1788-ban, 211–212.) a *Szántódi tus* néven ismert névnapköszöntő verbunkos dal (*Hol-mi* III, 1792, 167–168.) 2. szakasza következik. A két dal külön is népszerű volt, az utóbbi néha Terhes Sámuel hozzáköltésével bővült (*Megvirrad még valaha*). Kultsár nyilván a dal(ok) széles körű ismertsége miatt közli szerzőjelölés nélkül – még a költő életében, majd *Társasági Dall* címmel 1825-ben is, azonos szöveggel, ismét anonimként.

10.

Köznép Éneke

[1.] Elmenék én a' Szöllőbe,
Szita kötögetni.
Utánnom gyűn Jankó Bátyám;
Engem ütögetni.	4. Nem szeretem az ipamnak
Azt a' nagy szakállát.
Mert ellopta hat ökrömet,
Vasas szekeremet:
Most tsak a' kis kutyám,
Joszágom tarisznyám,
2. Az én édes bundám,
Beszaladok a' nádasba,
Egy patkót találok,
'S ottan a' berek kákóból,
Sipot faragtsálok.	5. Az én János Bátyám eszét
A' Zatskó is Zsiros volt,
A' kutya meg ette.
Már most János Bátyámnak
Egy tsep esze sintsen,
3. Zatskóba kötötte:
Az én sípom csak azt fujdogállya:
Dib, dáb, Daruláb,
Karton szoknya, szép menyetske,
Fordulj az ölembe.”
De nem az enyimbe;
Tüzes gerebenbe!	

HM, 1818. II. félesztendő, 19. sz., 144–145.

Gyerekjátékok és (lakodalmi) mulattató rigmusok kontaminált füzére. Szoros előképe a ponyván kiadott *Látom, hogy vígan vagytok* kezdetű szöveg. Horváth András, azaz Pázmándi Horváth Endre egyik versgyűjteményében szinte szó szerint azonosan, egeyző címmel szerepel (STOLL 444. I. 38b); ha netán a *HM*-ről másolta, akkor a kézirat eddigi 1799–1800-as datálása téves. Ellenkező esetben viszont talán ő volna a szöveg közvetítője Kultsárhoz? A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/8. 193. sz.

11.

[Köznép Dallai, I.]

A' Kiliti Falu végen
 Tsak egy Tsillag van az égen:
 Ballag Ruzsám erre szépen;
 Nem beszéltem véle régen.

Siofoki Balatonyba
 Förodik egy Galambotska.
 Kiki ugrik a' partyára
 Szőke Szűznek bánattyára.

Komáromból jön az esső
 Én szeretőm is onnand jó:
 Emelgeti a' kalapját,
 Vélem szerettetit magát.

Bár tsak hamar Május lenne,
 Május után szüret lenne:
 Szüret után szántanának,
 Legények házosodnának.

Szőke szűzet Galambjának
 Eljegyezné Mátkájának,
 Egy sarkantyús barna Legény
 Szeretőm az, bár ha szegény!

HM, 1818. II. félesztendő, 32. sz., 195–196. Kultsár ismét két szöveget közöl *Köznép Dallai* címmel.

XIX. század eleji vándorstrófákból álló füzér; feltehetőleg az utolsó szakasz a *HM*-kiadás kedvéért készült toldás, kompozíciós okokból. A 2. szakasz ponyván és kalendáriumban is terjedt.

12.

[Köznép Dallai, II.]

Három alma, meg egy fél,
 Kérettelek, nem jöttél;
 Ha nem jöttél: itt vesztél,
 Lányak annyává lettél.

Óh mely vígan megyek el,
 Egy zsák Diót viszek el,
 Ha meg únom, leteszem,
 Mellé dülök megeszem.

Édes Falum határa
 Itt hagylak nem sokára,
 Itt hagyom a' Falumat;
 Szánom a' Galambomat.

Kertem alatt Halas tó,
 Belé dültem Lovastó-l
 Vajon ki húz engem ki?
 Ki húz engem valaki!

Haj Vigánó! Vigánó!
Nintsen kenyérnek való;
Adgyuk el a' Vigánót,
Vegyünk kenyérnek valót.

HM, 1818. II. félesztendő, 32. sz., 196. A páros közlemény második darabja.

A XIX. század elejétől, de legkésőbb az 1810-es évektől országosan ismert vándorstrófák füzére, többnyire egymás társaságában fordulnak elő.

13.

Köz nép Dalla.

Tót aszszonynak' tót a' l'ánya	Alig tudtam majd megválni,
Katykaringós a' szoknyája,	Tánczból is ki kellett állni;
Vóltam egykor véle táncuba,	A ránczot, zománczot szidtam.
'S elakadtam a zománczba.	Jó, hogy le nem hasítottam.

De megfogadtam, hogy tánczba'
Nem akadok több zománczba:
Tarka szoknyás magyar tánczos
Lesz már párom, nem zománczos.

HM, 1818. II. félesztendő, 42. sz., 274–275.

A kezdő szakasznak a *HM*-on kívül egyetlen adatát ismerjük egy 1810-es évekbeli kéziratból, belső versszakként (STOLL 684. 25b–26b).

14.

Nép-dal.

Más a' veréb, más a' fetske,	Más az arany, a' sárga réz,
A' dongó légy, a' méhetske,	A' gombóta, a' lépes méz,
A' béka-virág nem rózsa,	Nem sirat egy rigót egy nyár,
A' vad egres nem malozsa.	Nints fél pénzben száz arany kár.

HM, 1818. II. félesztendő, 47. sz., 314. Az első, immár mai szóval *népdal*nak nevezett szövegközlés irodalomtörténetünkben.⁶²

62 HORVÁTH, *i. m.*, 115.

A proverbialis, oktató hangvételű dalt a *HM* előtt csak Pálóczi Horváth Ádám *Ötöd-félszáz énekek* (1813) c. kéziratából ismerjük, későbből is csak egy kéziratos feljegyzésről tudunk Debrecenből.

15.

Kanász Dall.

Hajtsad Pajtás a' közepit,
Magam hajtom a' két szélit.
Salati - talati - ta
Salati - talati - ta.

Ég a' gunyhó, ropog a' nád,
Szorítsd hozzád azt a' barnát.
Salati 's a' t. rep.

Hozd ki Pajtás azt a' baltát,
Hadd vágom le azt az ártánt.
Salati 's a' t. rep.

Ej! még ha barnát szorongatod,
Addig szókét elszalajtod.
Salati 's a' t. rep.

HM, 1819. I. félesztendő, 21. sz., 161.

Az 1–2. szakaszt nem ismerjük más, korabeli forrásból, a 3–4. változata viszont már a *HM* 1818. folyamában is szerepelt.

16.

Bátssági Ének.

Van egy Szép Báts Vármegyében,
A' Tiszának lementében;
Ugyan ragyog személyében,
Mind a' csillag az egekben.

Mind a' napnak ragyogása,
Kökény szemének járása:
Ugyan illik a' mozgása.
E' világon nintsen mássa.

Ékes viola nemzette,
A' Pünkösdi Rózsa szülte:
Égi harmattal nevelte,
Ezt a' Szűzet úgy kedvelte.

Szép kis gyenge természetnek
Ékessen zengő nyelvének;
Nem kár volna személyének,
Hogy ünnepet szentelnének.

HM, 1819. I. félesztendő, 22. sz., 169.

Bezzeg van Bács vármegyében kezdettel, jórészt ponyván és néhány kéziratban 1791 óta terjedt. A régies szerelmi költészet motívumait élteti tovább.

Köznép Éneke.

Gyere Rúzsám Enyingre	Elmégy Rúzsám; el biz' én;
A' világ közepire;	Itt hagysz engem: itt biz' én;
Ott árulják a' Rózsát	Nem szánnál e': nem biz' én;
Köss belőle bokkrétát.	Át menek Rajna vizén.

Bódis Zsuzsi kötötte	Kilentz forint a' bérem,
Barna babámnak kütte:	Mindég szidnak, ha kérem:
Ejl Be szépen köszönte,	Nem kérem én, nem biz' én,
Hogy bokrossan kötötte.	Át menek Rajna vizén.

Elszáradt a' bodzafa,	Nem halok meg az idén,
Hol háljunk az éjtzaka;	Eszkendőre sem biz' én:
Majd elmennyünk amoda,	El megyek én, el biz' én,
Készen vár a' nyoszola.	Át megyek Rajna vizén!

HM, 1819. I. félesztendő, 23. sz., 177–178.

A kezdőstrófa már 1796 óta ismert (*Komoróczy Terka-ék.*, STOLL 427. 68b), több más település nevével (Eger, Gyöngyös, Enyed, Szeged); Enyinget először a *HM* közlésében említi. A 3–4. és 6. szakasz változatai szintén országosan előfordulnak, de 1817-nél nincs korábbi adat róluk. Az 5. strófa először Pápán bukkan fel a XIX. század első éveiben.

Maros melléki Dall.

Árad a' víz meg elapad,	
Fejem gondtól tsak nem szabad.	
Rózsám add fel kalapom,	
Kiderül még majd napom.	
Nem leszsz szívem zavaros,)
Kitisztúl, mint a' Maros.) rep.

Látom, Tubám! bánat lep el,
Hadgyán! Gólya már kelepel;
Gyepre siet a' ménés;
A' harmat is már fényes.
Gyöszte velem, szép Matzám!)
Ülj fel itt a' paripám.) rep.

HM, 1819. I. félesztendő, 28. sz., 209.

Nem ismerjük máshonnan a *HM* előtt. A nyitósor eltérő folytatással egy szatirikus dal részeként 1790 táján bukkan fel (RMKT XVIII/4.⁶³ 98. sz.).

19.

A' Tánczos Éneke.

Rontom, bontom, testem tsontom.
Felbuzdulok, és hevülök,
A' Tántsosnémhoz [!] repülök.
Nyújtom neki karjaimat,
Verem össze bokáimat.
Rontom bont. s' a' t.

Rontom, bontom, testem tsontom.
Mint a' Szarka szökdétsenek,
Ha tánczolok, akkor élek.
Tánczosomnak bokájára
Vigyázok toppantására.
Rontom bont. s' a' t.

Rontom, bontom, testem tsontom.
Hectikával nem gondolok,
Mikor kedvemre tánczolok.
Megérdemli, hogy én azért
Napjában köpjek százszor vért.
Rontom bont. s' a' t.

63 *Közköltészet*, 1, *Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század: 4).

Rontom, bontom testem, tsontom.
Melly gyönyörű, melly szép dolog,
Mikor két Szép egygyütt forog.
Egygyüt repül, egygyütt enyhül,
Ez melly szép indulatot szül.
Rontom bont. s' a' t.

Rontom, bontom, testem tsontom.
Hadd repedjen a'szűk nadrág,
A' szoknya is, bár ő már tág.
Így halunk meg ugrándozva
Vigan Kozákost tántzolva.
Rontom bont. s' a' t.

HM, 1819. I. félesztendő, 40. sz., 301–302.

Ponyván terjedő XVIII. század végi dalszöveg az orosz (értsd: kozák) tánc őrjögő divatjáról, eredetileg *Ó, átkozott kalamajka* kezdettel (RMKT XVIII/8. 69. sz.).

Ö T Ö D I K.

ÓH átkozott Kalamajka,
Ki a' szűzet földhöz vágta,
A' szoknyáját felhajtotta,
Teunya lábát kimutatta,
Oh átkozott kalamajka,
Miért a' szűzet földhöz vágta.
2. Mint a' Szarka szökdtisélek,
Ha tántzolok úgy hevülök,
Tántzosomnak bokájára,
Vigyázok a' tacufására,
Rontom bontom, testem tsontom.
Rontom bontom, testem tsontom.
3. Néki nyújtom karjaimat,
Özve verem bokáimat,
Úgy fordulunk mi egymáshoz,
A' szemünknek erányához.
Rontom bontom testem tsontom.
Rontom bontom &c. 4.

A dal egyik ponyvakiadásának kezdete (Új világi énekek, é. n., OSZK PNY 723)

Köznép Dalla.

Szeretem én Pannit nagyon; Mert sötét kék szeme nagyon, Szemöldöke sűgár nagyon, Az enyémhez illik nagyon.	Álom! álom, édes álom! Van Szeretóm kettő három. Ha mind meghal azt sem bánom, Tsak a' barna megmaradgyon.
Én vagyok a' Halász legény; Én halászok a' vizeken; Én fogom az arany halat Kedvesem ablaka alatt.	Vas a' patkóm, réz a' szege; Kedvesemnek kék a' szeme. Ha a' festőhöz vihetném, Talán fehérre festetném.
Besütött a' nap' sűgára Kedvesemnek ablakára; Ki könnyököltt két karjára; Most is hí, hogy mennyek arra	A' lopott méz édes étek; Szerelmet bontani vétek; Sokkal jobb azt félben hagyni; Mert a' költsönt meg kell adni.
Árok! árok, de mély árok! Többet utánnad nem járok; Mert én szeretőt találok; Kivel szerentsét próbálok.	Könnyű apró halat fogni: De nehéz szálkától enni; Könnyű Szeretőt találni: De nehéz tőle megválni.

A' szerelmes gyászban járjon,
Szerelmétől jót ne várjon;
Hogy ez igaz, és nem álom,
Én tudom; mert most próbálok.

HM, 1819. II. félesztendő, 8. sz. 57–58.

Vándorstrófák füzére. A kezdő szakasz *Szeretem én magát nagyon* kezdettel a XIX. század legeleje óta ismert; az *Érzékeny és víg dalok* kiadásai (1826, 1834) is bekerült; a HM 1836. évfolyamában újra találkozunk vele. A 2. szakasz jórészt ponyván terjedt, majd az 1810-es évektől kéziratos adatok is vannak róla (az erotikus alapszöveget Kultsár eufemizálta). A 3. szakasz az 1790-es évektől országosan népszerű *Kisütött a nap sűgára* kezdettel; Tahy Gáspár HM-kéziratában is szerepel (1821). A 4. versszak az 1780-as évektől közismert, az *Érzékeny és víg dalok* között is kinyomtatták. Az 5. strófa 1800 táján bukkan fel, a HM az első kiadása. A 6. versszak az 1790-es évektől ponyván és kéziratokban forgott; Kultsár itt is átírta a szöveget, de értelemzavaróan (a 4. sor eredetiben: „Feketére megfestetném”). A 7. strófa 1800 óta sokféle adatolható, nyomtatásban először itt találkozunk vele, majd 1823-ban is közli Kultsár egy másik fűzér részeként.

21.

Köznép Dalla.

Álly meg Ró'sám egy szóra,
 Nem a' Világ egy óra:
 Nem szorúltam tsókodra,
 Elmehetsz már dógodra.

Ha a' Leány lefekszik,
 'S rózsá vízbe megmosdik,
 Úgy a' Legényt szereti,
 Szerét hogyha teheti.

Ha a' Legény lefekszik,
 'S rózsá vízbe megmosdik,
 A' bajúszát felpederi,
 Úgy a' Leányt szereti.

Duna parton van egy ház
 Abban van egy szőke lyán
 Kilencz zár az ajtaján,
 Mind a' kilencz könnyen jár.

HM, 1819. II. félesztendő, 16. sz., 121.

Kezdő szakasza 1779 óta ismert, ponyván is többször kiadták. A többi szakaszt csak a *HM*-másolatokból ismerjük.

22.

Köznép Dala.

Sárga tsizmás Miksa sárban jár
 Panni patakon túl reá vár:
 Ne várd Panni Miskát, mert a' sár
 Miatt nem jöhet, Sárga tsizsma kár.

De ámbár a' sártól jöhetne
 A' vízen át' még sem mehetne;
 A' padot elmosta vót az árvíz,
 Panni Miska szemébe nem néz.

Sem sár, sem víz, sem ebugatás,
 Ó hatalmas egek! De mind más:
 Rágalmazó nyelvek irigysége.
 Így lett régi szerelmünk' vége!

HM, 1819. II. félesztendő, 37. sz., 289.

Országszerte népszerű népies műdal, 1800 táján bukkan fel először. Nyomatott kiadásáról nem tudunk a *HM* előtt.

23.

Köznép Dalla.

Sík mezőben, zöld erdőben
Jár egy kis madár;
Zöld a' szárnya, piros lába,
Hej! be szépen jár.
Engem hivat úti társnak,
Jaj! elmegyek már.

HM, 1819. II. félesztendő, 41. sz., 321.

Egy 1788-as erdélyi kolligátumban bukkan fel először, később szórványosan Észak-Magyarországon és a Dunántúlon is előfordul. Önálló szövegkezdétként csak az 1810-es évektől jellemző; eredetileg az *A szeretőm olyan beteg, talán meg is hal* kezdetű szerelmi panaszdal részlete volt. Nyomtatott kiadásáról nem tudunk a *HM* előtt.

24.

Köznép Dalla.

Kertem alatt szánt egy eke, Barna fatytyú áll mellette: Úgy megtetszett a' termete, Soha sem válok el tőle.	Buda felé fehér az Ég, Kintsem ró'sám szeretsz-é még, Ha nem szerettelek volna Meg sem öleltelek volna.
Falu végénn verbuválnak, Hivnak engem katonának, Egyszer montam [!], hogy beállok: Jaj! sokat sírnak a' Lányok.	De mióta már megestem, Fáj a' szívem lelkem testem, Ifjúságom búval festem, Már most tudom mit kerestem.

HM, 1819. II. félesztendő, 47. sz., 360.

Kontaminált füzér, a záró szakasz Kultsár hozzátoldása lehet. A két kezdő strófát főként Sárospatakról ismerjük már a *HM* előtt, többnyire egymás társaságában. A 3. versszakban gyakran más település neve szerepel (Sziget, Munkács, Makó stb.), parafrázisai is készültek, az *Érzékeny és víg dalok* lapjain is kiadták.

Köz Nép Dalla

Édes kintsem Tubiczám!	Régen volt az soká lesz,
Szeretsz-é még igazán?	Még nekem más Rózsám lesz,
Ha nem szeretsz igazán,	Kinek a' gyenge karja
Ne járass magad után.	Fáradtt vállom takarja.

Utszu bizony! Utszu már!
 A' kis Lány is Dáma már.
 Az Annya meg boszorkán;
 Mind a' kettő megront már.

HM, 1820. I. félesztendő, 8. sz. 57.

A kezdő szakasz a *HM* előtt csak Romy egyik kéziratából ismert (*Hej, Zsuzsánnám, Zsuzsánnám*; MTAK Irodalom 8^r 206/172/a, 29b). Az 1820–1830-as évektől többnyire a *HM*-ben később közölt *Hej, Katicám...*-változat gyakori (1823. I. félesztendő, 4. sz., 25–26.). A 2. strófa változatát egy szatmári melodiáriumból ismerjük még (STOLL 1295, 138. sz.). A 3. versszak változatait is a *HM* közleményét követően, de eltérő alakban ismerjük Észak-Magyarországról; Kultsár a 2. sort eufemizálta, hiszen másutt „A kislyány is kurva már” alakban található.

Ének.

Áll a' Verbunk tánczoljunk,	Itt állnak a' Lovak is
Noszsza Kun legények,	Készen abrakolva,
Tele tsordúltig borral	Mellyek a' Magyar Legényt
Állnak az edények,	Hordozzák tánczolva.
Pántlikát kalapunkra	Ha sebesít sok Kakast (Franczot)
Majd osztogatnak,	Az én jobb karom,
Mentét dolmányt 's nadrágot	Akkor mondja jó Királyom:
Hozzánk szabatnak.	Édes Magyarom!

HM, 1820. I. félesztendő, 13. sz., 97.

A XIX. század legeleje óta ismert toborzódal; a *HM* előtt nem ismerjük nyomtatott kiadását. Bővebben: RMKT XVIII/14.⁶⁴ 69. sz.

64 *Közköltészet, 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14).

Köznép Dalla.

Tsak azért szeretem.	Arattam én zabot
A' Magyar Menyetskét,	Kévétis kötöttem,
Hogy meg tudja főzni	Szeretóm' tarlóján
A' borsos levetskét [!].	Meg is betegedtem.

Tsak azért szeretek	Árva vagyok, árva
Falu végen lakni,	Mint a' szelid tarló
Mert az én Galambom	Kinek ékességét
Arra jár aratni.	Elvette a' Sarló.

HM, 1820. I. félesztendő, 18. sz., 155.

Az 1. versszak 1780 táján, Sárospatakon bukkan fel vándorstrófaéként (*Kozma-ék.*, STOLL 327, 47b–48a), moralizáló átköltését ponyván is kiadták ekkoriban. Az 1810-es évektől országosan ismert; kezdő pozícióban is előfordul, gyakran párt alkotva a 2. szakasszal. A 3–4. szakasz elől hiányzik a megszokott, 1810-es évektől ismert kezdő strófa: *Arass, rózsám, arass* (pl. Romy egyik kéziratában is megtaláljuk). A 4. versszak régies keserves-strófa, XVII. századi előzményekkel.

A *HM*-belivel teljesen azonos szövegű változatot közöl az *Érzékeny és víg dalok* (1834, 46).

Köz nép Énekei. [I.]

Nem jöttem volna én ide:	Barna leány be megtsalál;
Tsalogattak engem' ide,	Be kedves Szeretóm valál!
Barna leány szemöldöke	Tsalogattad hív Szívemet
Tsalogatott engem' ide.	Míg hálóba kerítetted:
Bár ne tsalogatott volna,	Pedig tsalárd 's nem egyenes
Most a' Világ nem tsúfolna!	Indúlattal voltál telyes.

HM, 1820. I. félesztendő, 22. sz., 189. Kultsár ezúttal ismét két rövidebb dalt közöl egymás után.

1807 táján felbukkanó, Romy kézírataiban is előforduló szerelmi vándorstrófa, jó-részt kezdő pozícióban terjedt. A *HM* előtt nincs nyomtatott kiadása.

Köz nép Énekei. [II.]

Széna van az ólba a' széna tartóba,
 Megleslek ezután a' pitar ajtóba.
 Orczáid rózsái ha közel volnának,
 Égő szívem mellé tenném bokrétának.
 A' nyári folyóvíz télben megaluszik,
 Soha az én szívem rajtad meg nem nyugszik.

HM, 1820. I. féleztendő, 22. sz., 189.

Az 1800-as évek eleje óta ismert, főként Északkelet-Magyarországról adatolt daltípus. A 2. szakasz láthatólag máshonnan való, műköltői toldás. A *HM* előtt nem tudunk nyomtatott kiadásról.

Betyár Dall.

Tsaplárosné galambom	Pajtás! Isten megáldjon
Tölts bort a' Kupába,	Mentsen meg a' kártól,
A' szegény Magyar Legény	Vármegyétől, Fiscustól,
Hadd igyék bűvába.	Töröktől, Tatártól.

HM, 1820. I. féleztendő, 37. sz., 288.

Fazekas Mihály *Hortobágyi dalának* (1813 k.) önállósodott utolsó 8 sora. Bár a vers egy közköltészeti szöveg továbbírásaként született (ennek kiadása: RMKT XVIII/8. 42. sz.), ezúttal Fazekas művének folklorizációjához kapunk adalékot.⁶⁵

65 A kritikai kiadás részletesen érvel a közköltészeti szöveg elsősege mellett (helyesen), de erről az adatról nem tudósít. FAZEKAS Mihály *Összes művei*, s. a. r. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955, I, 94, 255–260.

Gólya Köszöntés.

Gólya, gólya, gólicza!
 Mért véres a' lábod?
 Török gyerek vágta;
 Magyar gyerek gyógyította
 Síppal, dobbal, nádi hegedűvel.

HM, 1820. I. félesztendő, 51. sz., 401. A szokás leírását lábjegyzetben olvashatjuk, Kultsár programírásainak szellemében: „A Tsalóközi gyermekek így köszöntik tavasszal a' Gólyát, midőn először látják. – Valjon ezen együgyű köszöntés nem azt mutatja é, hogy a' népnél az volt a' vélekedés, hogy a' Gólyák télre Török országba takarodnak, 's tavasszal onnan térnek vissza? – Az ilyen apróságokból, ha feljegyeztetnének, más fontosabb vélekedésekre, vagy hagyományokra is jöhetnénk. – Bártsak, a' kiknek alkalmatosságok vagyon, ne tartanak tsekélységnek illy gyermek játékokat, vagy Dallokat is feljegyezni!”

Máshonnan nem ismerjük e korból; Rumy Károly György egyik kéziratában egy másik, rokon gólyamondóka olvasható (*Gólya, gilice, tengerházi vadréce*; MTAK Irodalom 8^r 206/172/a, 17a).

Ének

Síkra válék [!], ott találék kints-kints-kintsre;
 Tiszta kezem már evezem ints, ints,
 Intsre sietve megyek, hogy szeretetbe legyek.

A' Bakonyon, ronda honyon, jár-jár-jártam;
 A' sima föld szebb hogyha zöld ár, ár
 Árva valék ez előtt, már keresem a' kelőt.

Felkerestem, addig lestem pár-pár-párom;
 Tükörömmel már örömmel jár, jár
 Járvá siet kegyesem: Hitvesem erre lesem.

Jobbra siess, meg se is vess, ró - ró - rósám,
Ád falatot, sokszor hatot Pá, pá,
Pápa kies mezeje; lesz kenyerünk ereje.

'Semlye falat, sülvé halat ki - ki - kiván;
A' Jó Magyar erre hamar szán, szán,
Szánra siet a' kotsis; talpra tapod a' vak is.

Eddig elég, tsak ez a' vég buj - buj - búja,
Már mi megyünk, hogy ott legyünk, uj, uj,
Újra szelünk kenyeret, ha ihatunk eleget.

HM, 1820. II. félesztendő, 1. sz., 1.

A *HM* kiadásán (és Bowringon) kívül csak Rummy egyik kéziratában található (MTAK Irodalom 8^r 206/172/c, 9b), de itt csupa *HM*-szöveg szerepel.⁶⁶ A nyakatekert szöveg mintája a vaskosabb rímekre és félrehallásra épülő, 1760-as évektől népszerű tréfás dal, a *Van egy hitvány, tetves, rongyos vá-, vá-, város*, ill. *Júliusban szépen peng a ka-, ka-, kasza* (RMKT XVIII/4. 112. sz.).

33.

Füredi ivó Dall.

Félre Barát, nints itt Klastrom,	Mit törődjünk az életről,
Nincsen itten regula;	A' melly folyton folydogál;
Félre Orvos, nem kell flastrom,	Akár arrúl, akár errúl,
Nem kell édes pilula,	Valahogy csak majd elszáll.
Bor kell nekünk és víg szív. (rep.)	Bor kell nekünk és víg szív. (rep.)

Üsse Manó mit ásítol
Mért nincs, Pajti, jó kedved;
A' pohártúl mit húzódol,
Ha okos vagy, vedd el, vedd.
Bor kell nekünk és víg szív. (rep.)

HM, 1820. II. félesztendő, 11. sz., 81.

A *HM* előtt csak Pázmándi Horvát Endre kéziratából ismert bordal, talán az ő szerzeménye.

66 VOIGT, *Rummy Károly György...*, i. m., 238–239.

Szala Vármegyei Dal.

Kinek van, kinek van,	Van nékem keszkenóm,
Tarka keszkenője,	Fehér is, tarka is,
Annak van, annak van,	Van nékem Szeretóm,
Barna Szeretője.	Szóke is, barna is.

HM, 1821. II. félesztendő, 48. sz., 375.

Sárospatakon már 1780 táján felbukkanó vándorstrófa (*Kozma-ék.*, STOLL 327, 47b–48a), országos ismertsége azonban csak a *HM*-beli közlés után kezdődik. A dunántúli címutalás kivételnek számít, többnyire az Alföldről és Északkelet-Magyarországról vannak adataink. A *HM*-ban 1832-ben is közölték változatát (II. félesztendő, 401).

Köznép Dall. (Fárságon)

Bort iszom én nem vizet, Kit Jáfet apánk szerzett. Tapasztalta azt Noe, Hijába kapálta é?	De vagyon egy hivatal, Mellyben jó a' Víz-ital: Ha vagy Comissárius, Tehát légy Víz-árius.
Árt a' víz a' tsizmának, Kis Aszszony paputsának, A' Paraszt botskorának, Hát az ember torkának!	Vizet iszik ökör, ló, Mert ez azoknak való: Szénát nem eszem velek, Tehát vizet sem nyelek.
Árt ez a' Doctoroknak, Concionátoroknak, Oskola Rectoroknak, És így minden Tudósnak.	A' víz másként jó lenne, De béka lakik benne. Még tsömörbe ejtene, Vagy has-rágást szerzene.

Bort iszom hát, nem vizet,
Így a' szöllő megfizet.
Állat azt nem kapállya,
Magyar ember osztállya.

HM, 1822. I. félesztendő, 6. sz., 41–42.

1790 táján a Dunántúlon felbukkanó, később országosan ismert szövegcsalád a bor és a víz vitájáról. *Hallod-é, te szolgáló*, ill. *Kecskeméti csárdába*’ kezdettel is terjedt kéziratokban és a váci *Énekes Gyűjteményben* (1801). Kritikai kiadás: RMKT XVIII/8. 23. sz.

36.

Köznép Dal.

Nintsen nekem semmi bajom, tsak hogy szegény vagyok,
Életembe korhel vóltam, mégis rongyos vagyok;
Vermem ugyan elég vagyon, de kenyerem nintsen;
Ha a’ pénzem felszámlálom, egy fillérem sintsen;
Meg is házasodtam már én, Feleségem nintsen,
A’ Gyermek is megszületett igaz apja nintsen;
Kereszteltetni kellene, de itten Pap nintsen,
A’ szomszédból kén hivatni, de itt közel sintsen.
Komákat is kén hivatni: jó emberem nintsen,
Bort is kéne felhozatni, a’ pintzémbe nintsen,
Hitelbe kéne hozatni, emberségem nintsen;
Jajj! Istenem mit tsinállyak, mikor semmim sintsen!

HM, 1822. II. félesztendő, 5. sz., 33–34.

1810 táján felbukkanó, országosan ismert tréfás szegénypanasz a nincstelen korhelyről. A *HM* előtt nem ismerjük nyomtatott kiadását, ezután azonban sok kéziratot változat követi ezt a sorrendet.

37.

Egy pár szó a’ Házasulandókhöz.

Mi legyen a’ Házasság	Ez ugyan nem is tsuda,
E’ világi párosság,	Mert a’ mit még nem tuda,
A’ kik tsak próbálták,	Majd adja tudtára
Vagy pedig visgálták,	Esze bunkójára
Tsak azt mondják, hogy bajos,	Asszony az ő férjének,
Szegény legénynek jajos.	Igy nő baja szívének.

Gazdaszszonynak kell ház tűz,
Ha nints – a' néki nagy búz:
Szobádban konyhádban,
Pintzéd', 's kamarádban,
Légyen ám elégséges,
Valami tsak szükséges.

El kell menned vásárra,
Költened a' Ruhára,
Kell kaptza, tzipellő,
Ma paputs nem kellő,
Módi Karton keszkenő,
Itt lesz ám a' bökkenő.

Mert hogyha lát szükséget,
Nem üthet vendégséget:
Már akkor nints kedve,
Mormol mint a' Medve, –
Mireg-morog urára,
Mondja: hozta tsudára.

Néha búbját neveli,
Dróttal fellyebb emeli,
Bíbort és pántlikát,
Tsipkét, szép fodrotskát
Vészen minden vásáron,
Adják akármelly áron.

Szobádba szép Asztalt végy,
Falra tzifra túkröt tégy,
Nyoszolya, Pohárszék,
Kell Láda, és Karszék,
Tele üveg etzettel,
Ró'sa víz, más kenettel.

Jaj hát még a' Konyhára
Több kell, mint a' Szobára,
Kell sajtár, tekenyő,
Tserép 's vas-serpenyő,
Kitsiny kalán, nagy kalán
Álljon a' Konyha falán.

Hát így hogy kedvet tehess,
Te mindent venni siess,
Kell Rokka, Motola,
Borsos iskátula,
Kell Só-tartó, Mángoló,
Kefe, Ruha-sikáló.

A' sok fazék, a' sok tál,
El hidd, hogy az megrostál
Nyárs, rostély, szapuló' [!]
Hát még tök-gyaluló,
Szévonó, lapát, pemét, –
Ezt sem termi a' szemét.

Házad előtt ha Tót jár,
Már úgy hajt, mint a' Tatár,
Végy tsipkét 's egyebet,
'S tudja kő mi ebet,
Lakat, olló, kellenek,
Gyűszű, tű, 's más illyenek

Lábas-edény, lábatlan,
Likas-kalán, likatlan,
Szita, rosta, mosár,
Kell szakasztó kosár,
Sodró-deszka reszelő,
Dagasztó-szék, meszelő..

Ez is eddig elég jaj;
De van hátra még egy baj,
Mondani átolom,
De el nem titkolom:
Még arra is kell menned,
Hogy Bóltsőt is kell vened.

HM, 1822. II. félesztendő 36. sz., 281–283. A vers végi H. M. monogram nem a szerzőt jelzi, hanem a Hasznos Multságokat.

Házasulandó férfiak számára írt tréfás oktatódal a leendő venniálókról, amelyek egy háztartáshoz szükségesek. 1790 táján ponyvakiadásban jelent meg először, majd kéziratokban is terjed. A *HM* közlése viszonylag későinek számít, de ekkoriban láthatólag újra sikere volt a versnek, mivel az 1824. évi Landerer-kalendáriumban egyező szöveggel nyomtatták ki. Bővebben: RMKT XVIII/8. 92. sz.

38.

Köznép Dall.

1.

Pista szívem, de alhatnám,
Ott a' szűröd teríts'd alám:
Hogyha egy álmat alhatnám
Szűz karodon el nyughatnám:
A' Szűz karod, karom alatt,
Átfoglalna.
Gyenge csókod, csókom alatt,
El olvadna.

2.

Hogy ha engem el szalajtasz
Illyen Rózsát, nem szakasztasz:
Nagy a' sövény, mély az árok,
Pista szivem reád várok.
Szűz karodon én Galambom
Nyughatok tsak.
Gyenge csókod Szűz mézétül,
Élhetek tsak.!

HM, 1822. II. félesztendő, 50. sz., 393.

Korábról csupán egyetlen kéziratot adatunk van a népies műdalról Kresznerics Ferenc gyűjteményéből, 1809 tájáról.

Köz népi kettős Dall.

Gyuricza.

Héj! Katiczám, Katiczám,
Szeretsz-e még igazán?
Ha nem szeretsz igazán,
Ne járass magad után.

Katicza.

Hej! Gyuriczám, Gyuriczám,
Szeretsz é te igazán?
Azt akarom szeress ám
Kedves édes Gyuritzám.

Gyuricza.

Ha te tudnád, a' mit én,
Jaj! De beteg vagyok én,
Még tégedet látlak én,
Érted élek halok én.

Katicza.

Jaj te szegény beteges,
Mikor léssz' egészséges;
Tsak hozzám légy hűséges
A' te bajod be édes.

Gyuricza.

Hogy ha aztat tudhatnám;
Többet szeretsz nálomnál,
Itt a' Patak folydogál,
Mindgyárt bele ugranám.

Katicza.

Kaszvár, Ispán Deák is,
Maga az Uraság is,
Szeretöm a' Gulyás is,
Még a' Csicsa Kanász is.

Gyuricza.

Úgy is bajom elég nagy,
Többet ahhoz már ne adgy.
Szép Katiczám el ne hagy,
Ugy-e bár az enyim vagy?

Katicza.

Nem szeretek senkit is,
De még tsak egy kitsint is,
Ha mindgyárt megfizet is,
Te kivüled senkit is.

HM, 1823. I. félesztendő, 4. sz., 25–26.

A nyitóstrófáról bővebben l. fentebb. Az 5. szakasz önálló vándorstrófaaként is felbukkan már 1793 táján. E párbeszédés dal minden bizonnyal korábbi szövegrészletek felhasználásával készült, s ekként is elterjedt.

Farsangi Dall.

1.

Kis tsupor, nagy tsupor, mind egy, ha el fogy a' bor:

rep.

De az asszonyom megtölti, ha a' tsaplárost felkölti.

2.

Kis pohár, nagy pohár, mind egy, ha üressen jár:

rep.

De az asszonyom megszánnya, ha a' tütüt megkívánnya.

3.

Kis kanál, nagy kanál, mind egy, ha üres a' tál:

rep.

De az asszonyom ad belé, ha megkészül a' korhely lé.

4.

Kis földő, nagy földő, mind egy, ha semmit föld ő

rep.

De az asszonyom rak alá, mint néha a' kontya alá.

5.

Kis konyha, nagy konyha, mind egy, ha ha ha ha ha

rep.

De az asszonyom süt, és főz, még fejébe nem üt a' gőz

HM, 1823. I. félesztendő, 7. sz., 49.

A *HM* előtt nem ismerjük sem feljegyzését, sem kiadását, 1824-ben viszont teljes szöveggel, 1829-ben (OSZK 1522/1829) pedig egyetlen szakasszal kalendáriumok lapjaiban is közölték. Kéziratossai is erre épülnek.

A' Nagy Tsutorához.

A, A, A, Éljen a' nagy Tsutora, Szomjas torok tútora, Ki ne fogyjon a' Bora. A, A, A, Éljen a' nagy Tsutora.	O, O, O, Igyék kend tsak, ugyan jó, Szépen adja, nem mohó, Mint kívánja sok bohó. O, O, O, Igyék kend tsak, ugyan jó.
E, E, E, Adjuk egymás kezibe, Hadd foljon ki ízibe, A' mi szorúlt közibe. E, E, E, Adjuk egymás kezibe.	U, U, U, Megvidúl a' szomorú, Hogy ha ebből jót iszik, Próbálják, kik nem hiszik. U, U, U, Megvidúl a' szomorú.
I, I, I, Megkell szépen ölelni, A' szájhoz felemelni, És belőle jót inni. I, I, I, Megkell szépen ölelni.	Ő, Ő, Ő, Hatalmas egy Orvos Ő. Epedség' 's fáradságban, Szegénység' 's adósságban, Ő, Ő, Ő, Hatalmas egy Orvos Ő.

Ü, Ü, Ü, Légy már hosszú Életű,
Drága, kedves Tsutora,
Sokféle baj Doctora,
Ü, Ü, Ü, Légy már hosszú Életű.

Sz. Gy.

HM, 1823. I. félesztendő, 21. sz., 161–162.

A Sz. Gy. monogram feloldását nem ismerjük; a bordal és változatai mindenütt anonim szöveggént jelentek meg, pl. az 1824. és 1828. évi kalendáriumokban. Tahy Gáspár HM-ba kötött kéziratában is szerepel. Mintái a XVIII. századi ábécé-dalok lehettek, pl. RMKT XVIII/4. 114. sz., RMKT XVIII/14. 179. sz., illetve az A, A, A, *laeta sunt tempora* kezdetű ünnepi ének, amelyet II. Lipót koronázására énekeltek.

A' Mátrai Pásztor' Éneke.

1.

Magamban nevetem
Az egész világot;
Nála jobb' szeretem
A' magányosságot.

2.

Vigan eszem iszom,
Mert nints semmi pöröm,
Éjjel jól aluszom,
Reggelre vár öröm.

3.

Minden pásztor társam
A' legjobb emberem,
Örömet felosztom
Véle a' kenyerem.

4.

Nints olly szép éneklés,
Heted hét országban,
Mint a' rigók tesznek
Mátra oldalában

5.

Tolvajok, gyilkosok
Nem férnek itt hozzánk,
Ha tsak a' farkasok
Nem ütnek mi reánk.

6.

Gondok nem hervasztják
Mosolygó orczámat,
Jó ízűen szívom
Füstölgő pipámat.

7.

Majd délre jól lakik
Nyájam, 's haza megyek,
Egy két dézsa tejet
Kedvesemnek fejek.

8.

Kihajtok délután,
'S vígan furuglyálok,
Gyapjas nyájam után
Jó kedvvel sétálok

9.

Árnyékkal kínálgat
Minden hárs engemet,
A' púha pázsiton
Nyugtatom testemet.

10.

Tsak az az én rózsám
A' kurta szoknyában,
Benne lakik szívem
Mellye' hullámjában.

11.

Olyan vagy te Pere
Mint az engedelem,
Piros két orczádon
Játszik a' szerelem.

12.

Hol vagy hát kedvesem,
Nyájam' már bézartam;
Nélküled a' mezőn
Szívszakadva jártam.

HM, 1823. I. félesztendő, 26. sz., 201–203. (hibás lapszámozással)

S. F. monogramja Szeder Fábiánra utal a vers szerzőjeként, aki a Mátra-vidék jó ismerője és a palócok egyik első néprajzi ismertetője volt.

43.

Dall.

Oh be parányi kis tsupor!
Be parányi tűznél felforr;
Ez a' parányi szerelem
Be hamar el hagyta engem.

Őszi esső, hideg szellő
Őszkor érik meg a' szőlő;
Ha megérik, bornak szűrik,
A' szép Leányt férjhez kérik.

Könnyű apró halat fogni,
Nehéz a' szálkátúl enni;
Könnyű szeretőt tartani,
De nehéz attól el válni.

Még azt mondják, hogy nem adnak
Engem az én Galambomnak;
Még azt mondják: gyenge vagyok,
Pedig elég erős vagyok.

Ne vígy Rózsám a' tallóra,
Gyenge vagyok a' sarlóra;
Ha el vágom a' kezemet,
Ki süt néked lágy kenyeret.

HM, 1823. II. félesztendő, 8. sz., 57.

Vándorstrófák füzére, amelyek gyakran egymás társaságában bukkannak fel korszakunkban, más és más kezdő szakasszal. Az 1–2. versszak 1808 táján bukkan fel először, mindkettőnek a HM az első nyomtatott kiadása, utóbbinak 1819-ben, egy másik füzérben. A 3. strófa ugyanilyen korú, s az előzőekkel együtt is terjedt, nyomtatásban először itt jelent meg. A 4. versszakból egy 1815-ös adatunk van a HM előtt, később Erdélyben is feljegyzik, a XIX. század közepén egy más metrumú dalban folytatja variálódását (*Azt mondják, nem adnak engem galambomnak*). Az 5. szakasz szintén az 1800-as évek eleje óta ismert zsáner-, majd népszínmű-dal, az 1840-es évekből már Moldváig is eljutott. A teljes itteni füzért viszontláthatjuk 1824-ben a Landerer Lajos-féle pesti kalendáriumban (OSZK 1479/1824), majd 1830-ban is (OSZK 1522/1830).

Köznép Dalla.

Meggyújtom a' zuggót,
Végig ég az útszán;
Látom Szeretőmet
Végig megy az utszán.

Gyűrűm az újjába
Ragyog az útszába,
Ragyog az útszába,
Villog az újjába.

Bé megyek kertembe
Nyári nyúl képébe,
Isten-fáját szedni,
Liliomot nyitni.

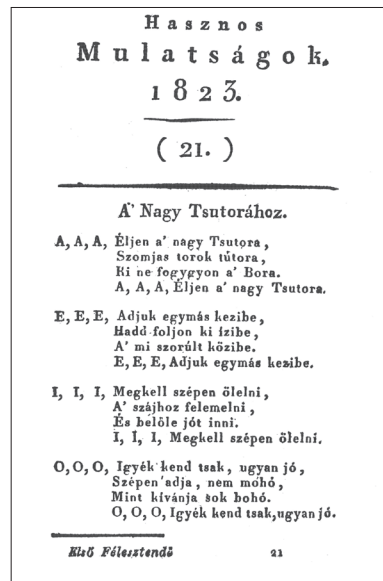
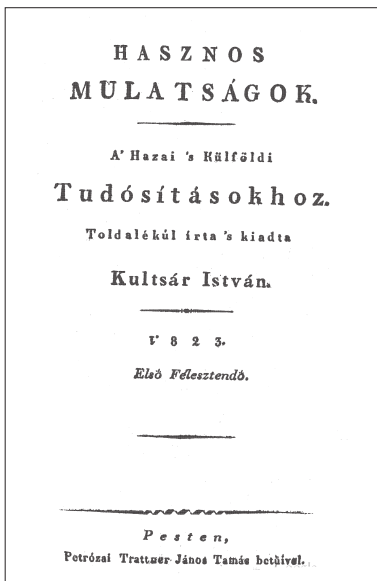
A' Pünkösdi Rózsa
Ki-hajúl az útra,
Nints kinek felszedni,
Szedd fel szívem Panni.

Kösd meg a' bokrétát,
Vidd el a' Mátkámnak
A' szívem-attának
Annak az Istvánnak.

Talán megviseli
Sóhajtó szívemért;
Mert ha el szaggattya,
Megver hívségemért.

HM, 1823. II. féleztendő, 42. sz., 329–330.

A kezdő szakasz már Jankovich Miklós antológia-kéziratában felbukkan a XIX. század elején. A 2. strófa még régebbi: az *Alsókubini kézirat* (1779–1782, STOLL 344) egyik füzérében olvasható először. A 4. versszak ugyancsak a Felvidékről ismeretes, elsőként a XVIII. század második feléből.

Köznépi Dal.

A' visszonzott érzés

F é r f i .

L e á n y .

Hirtelen nő a' szerelem,
Érzi azt az én kebelem;
Kinos ő: de még is édes
A' csintalan kis negédes.

Hogy hamar nő a' szerelem,
Úgy érzi az én kebelem,
Mint a tied, barna legény,
Ne búsúlj hát semmit szegény.

Egy bájos kegyes tekintet,
Engem szerelemre kénstet;
Lángol orcám 's mejjem dagad
Úgy ver szívem majd megszakad.

Ha téged szeretni kénstet
Egy bájos kínos tekintet,
Szint úgy ragad az el engem,
'S kínomban tsak úgy fetrengem.

Óh kinos, édes, szív-verés,
Szerelmebe keveredés! –
Hogy annyira ne feszítsen
Tsókod Ró'sám hadd enyhítsen.

Oh kínos édes gyötrelem!
Kedves Ifjú! maradj velem;
'S szerelmed hogy ne feszítsen,
Nessze tsókom: hadd enyhítsen.

Hogyha megtsókolhatnálak,
E' világért nem adnálak:
Ne kíméld hát piros orcád,
Töllem, Ró'sám, 's pitzinke szád'.

Ha szökdétselő halmaim,
És gömbölegek karjaim,
Érintsd Lelkem! ne haldokolj
Hogy osztán engemet okolj.

Szökdétselő hó halmaid,
Tündér gömböleg karjaid
Kedves Violám! tekint'nem
Haldoklás; hát hagyd érint'nem.

Hajlok feléd kedves alak;
Hajlok: 's viszont óhajtalak.
Ne pengessed hét bús dalod
Vídítsa fel D i a d a l o d .

Hajolj hozzám, kedves alak,
Lásd epedve óhajtalak,
'S tsak szomorú Dalt pengetek,
Alig állok, úgy reszketek.

E g y ü t t .

Tsókkal eggyesült Szerelme!

Megédesült Szív gyötrelem.

Hogy ha már így öszve kelünk,

Halálunkig maradj velünk!

(N. F.)

HM, 1824. I. félesztendő, 5. sz., 53–55.

A monogram feloldását nem ismerjük, de Kultsár – annak ellenére, hogy ismeri a vers szerzőjét – egyértelműen köznépi dallként jelöli meg ezt a párbeszédés műdalt.

46.

Somogyi Ének.

1.

El hajtom én a' Zsibákat,
A' Sióra mezétláb;
Tovább is elhajtanám,
Ha Galambom láthatnám.

3.

Jo'si Zsidó, Jo'si Zsidó
Van e' nálad Pirosítottó:
Vagyon nálam Pirosítottó
De nem Galambodra való.

2.

Éjfél után egy az óra [!],
Ég a' Boltban egy Gyertya,
Mérődik a' Pántlika,
Varródik a' Rokola.

4.

Az én Lányom olyan sárga,
Rá fér hatvan forint ára.
Nossza Legény, ne kapj rajta
Pirosítottó vagyon rajta.

HM, 1824. I. félesztendő, 13. sz., 97.

Az 1. versszaknak szórványosan a következő 15 évből ismerjük változatait Északkelet-Magyarországról. A 3–4. strofa kombinációi 1800 táján bukkannak fel, ponyván is.

47.

Köznép Dalla.

Izent nekem a' Gavallér,
Kell-e Babám pengő Tallér:
Nem kell nekem pengő Tallér,
Maga sem kell a' Gavallér!

Azt izente a' Katona,
Kell-e Rúzsám karton szoknya:
Nem kell nékem karton szoknya,
Maga sem kell a' Katona!

Izent nekem a' Mészáros,
Kell-e nékem gyűrű páros,
Nem kell nékem gyűrű páros,
Maga sem kell a' Mészáros!

Izent nékem János Deák,
Kell-e Babám gyenge virág:
Nem kell nékem gyenge virág,
Maga sem kell János Deák!

Izent nékem a' Tsizmazia
Kell-e Babám piros tsizma:
Nem kell nekem piros tsizma,
Maga sem kell a' Tsizmazia!

Izent nékem a' Kalmár is,
Kell-e Babám piros kláris?
Nem kell nékem piros kláris
Maga sem kell a' Kalmár is!

Izent nékem barna Pista,
Kell-e' szeléd galamb' tsókja:
Jaj! kell nékem galamb tsókja,
Maga is kell barna Pista!

HM, 1824. II. félesztendő, 2. sz., 9–10.

A daltípus középkori (vagy még régebbi) eredetű ugyan, s magyar változatai már a XVIII. század közepétől ismertek (RMKT XVIII/4. 71–72. sz.), de e konkrét szövegről a *HM* előtt nincs adatunk. Az 1826. évi győri, majd az 1828. évi pesti kalendárium azonosan közli, néhány kéziratos másolata is van, valamennyien a *HM* szövegén alapulnak.

48.

Köznép Dall.

Ad Notam: Eszem adta kis Barnája. –

Szép virággal kertet tele, Könnyű volna menni bele; Gyöngye sövény kerítése, Könnyű volna szétt szedése.	Rég reményem majd betellik, Kis kert ajtód majd megnyillik; Akkor szedem virágjaid', Rájok iszom méz tsókjaid'.
Félek még is bele hatni, Magam után nyomot hagyni, Okot adni megszállásra, Neked, Rózsám, búsulásra.	Akkor fogom én mondani: Be jó dolog időt várni! Időt várni, Lyányt kémélni, Megszállástúl nem remegni.

HM, 1824. II. félesztendő, 6. sz., 41.

Vitkovics Mihály (néhány forrás szerint viszont Czuczor Gergely) népies dala. Az *Érzékeny és víg dalok* 2. kiadásában (1834: 47) épp a *HM*-ből átvett másik szöveg, a *Csak azért szeretem...* szomszédságában szerepel. A nótajelzés *Ebszülette kis barnája* kezdettel 1810-től bukkan fel.

Magános Sohajtás.

Nem úgy van most, mint volt régen; Nem az a' nap süt az égen: Nem úgy illatoz a' virág, Két színűvé vált a' Világ.	Szép volt halni a' Hazáért: Most ritka ontna érte vért. Jaj! Hallottam azt beszélni: Szebb a' jutalomért élni.
Ne hidgy a' mézes beszédnek, Ne hidgy a mosolygó képnek; Ritka az, a' minek látszik, Tsak szembekötősdit játszik.	Régi Őseink el holtak, Kik a' közjónak hódoltak. Héj! Ha most feltámadnának, Újra sírba szállanának.
Átok fogta meg a' Magyarat; Mert az együt mostan nem tart; Rajta igaz a' közmondás: „Mennyi a' ház, annyi szokás.”	Meghalt Mátyással igazság; Most kelendőbb a' ravaszság: Sótt gyakran már az önkénynek Engedni kell a' Törvénynek.
Nints bötse hív hazafinak: Tsak a' tsapodár Úrfinak, Kinek nem magyar ruhája, Idegenül pörög szája.	Ó! Magyarok Istene hát Szánd meg szegény Magyar hazát. Teremts Őseink' porából, Kik megmentsék romlásából! – –

Ha Nap homályt el kergeti,
Hideg telet nyár követi,
Lehet még úgy, mint volt régen,
Magyar fény lesz Magyar égen.

HM, 1824. II. félesztendő, 35. sz., 273–274.

Terhes Sámuel közismert hazafias verse már 1810 előtt sok kéziratban felbukkan, nyomtatott kiadásáról azonban nem tudunk a *HM* előtt. Az *Érzékeny és víg dalok* mindkét kiadásában (1826: 143; 1834: 138.) egy rövidebb, folklorizált változat jelent meg.

50.

Nép Dall.

Azt gondolám esső esik;
Pedig a' szemem könnyezik;
Mert galambom halva fekszik,
Ki tudja, majd hova teszik.

Élek halok én érette,
Hogy meghaljon, mint tehetete:
Szívem illy búa ejthette,
Ki máskor örvendeztette.

Bár tsak addig ne temetnék,
Még innen haza mehetnék,
Olyan temetést tetetnék;
Hegedűst, dudást vitetnék.

Fán érik a' piros alma,
Magból nő a' puha szalma,
Talán majd még a' sírhalma,
Lessz bús fejem' nyugodalma.

HM, 1824. II. félesztendő, 45. sz., 353.

1808 táján felbukkanó, viszonylag ritka szövegcsalád. A *HM* előtt nincs nyomtatott kiadása, viszont az 1826-os Trattner-féle pesti kalendárium (OSZK 1522/1826) teljesen egyező szöveggel közli, s későbbi másolatokról is tudunk. Az 1–2. strófa változatát a *Csipkés a szőlő levele* kezdetű szöveg belső szakaszaiként adták ki az *Érzékeny és víg dalok* között (1834, 45).

51.

Társasági Dall.

[De mit töröm fejemet...]

HM, 1825. I. félesztendő, 33–34.

A vers teljesen azonos az 1818. évi közléssel, csak a tördelés tér el. Jegyzeteit lásd ott.

52.

Dal.

Nékem a' legtisztább estve
Fekete színnel van festve,
Komor felettem az ég is
El hagyott a' reménység is.

A' mi engem vidíttana
'S e' világhoz kedvet adna,
Már attól megvagyok fosztva
A' jó mind másnak van osztva.

Nints részemre semmi öröm	Fáj a' szívem kívül belől
Semmiben sem gyönyörködöm,	Bánat lepi minden felől;
Mert rám nézve minden üröm,	Fáj a' szívem mit tagadom,
De én azt még el is tűröm.	Azt kiért fáj nem láthatom.

HM, 1825. I. félesztendő, 14. sz., 106.

A kezdő strófa és a megszokott folytatás már a XVIII. század legvégén felbukkan. Először szerelmi panaszként, de később általános keservesként is variálódik. 1800 táján ponyván is megjelent, majd a kiterjedt szövegcsalád (*Búval derül én reggelem; Ellenem fújnak a szelek; Nem átkozlak, nem szokásom* stb.) szinte minden 1810 utáni kéziratban képviselteti magát.

53.

Nép Dal.

Ketskeméten egy alma fa,	Erdő sintsen zöld-ág nélkül,
Arany alma terem rajta:	Mező sintsen virág nélkül:
Szedd le Ró'sám az almáját,	A én szívem sints baj nélkül,
Ne bántsд annak gyenge ágát.	Mert távúl van kedvesétül.
Az almája elmulandó,	Erdő, erdő! de magas vagy,
De a' fája maradandó;	Tőlem kedves de messze vagy!
Én kedvesem igaz mondó,	Ha az erdőt levághatnám,
Hív lessz hozzám, és állandó.	Az én Ró'sám megláthatnám.

Majd el jön ő valahára,
Kirepül galamb módjára:
Akkor veszen hív karjára,
Mézszel folyó ajakára.

HM, 1825. I. félesztendő 19. sz., 145.

Az 1. strófának a HM előtt csupán egy változatát ismerjük Csöbrös István délvidéki katonakönyvből (1823). Az erdő motívumával és hívószavával összekapcsolódó 3–4. strófa eredete különböző: az előbbi Erdélyben bukkan fel 1800 táján, utóbbi viszont Debrecenben és Sárospatakon, már 1780 táján.